

A mélylélektan és az emberi magatartás meghatározottsága

HUSZÁR TIBOR

A freudizmus szinte születésének első pillanatától kezdve viták közepontjában áll. Közismerten széles híveinek és ellenzőinek tábora. Az utóbbi években ha lehet még szenvedélyesebbé váltak a freudizmus körüli disputák.* E viták hullámai hazánkba is „átesaptak”.

A felszín alatt már hónapokkal ezelőtt érzékelhető volt az erjedés. Egész sor olyan tanulmány látott napvilágot, amelyben álcázott formában, bizonyos terminológiai „könnyítésekkel”, a freudista szemlélet és metodológia újrajelentkezését figyelhettük meg. Hermann Imre világnézeti kérdéseket feszegető tanulmánya felszínre hozta a lappangó ellentéteket.¹ A kérdés nyílt, egyenes megvitatása elkerülhetetlenné vált.

Különösen időszerű a freudizmus filozófiai alapjainak, világnézeti vonatkozásainak marxista bírálata, a dialektikus materializmus és a freudizmus viszonyának tisztázása. E területen hazánkban még ma is vannak illúziók.

Közismert, hogy a két világháború közötti időben számos kísérlet történt a marxizmus és freudizmus összeegyeztetésére. Reich és Sapir ilyen irányú kísérleteinek számos magyar követője, szimpatizánsa volt;² többek között a magyar baloldali értelmiségnek olyan jelentős alakjai, mint József Attila és Nagy Lajos. Ezért találtak kedvező fogadtatásra egyes hazai pszichológus körökben Mussati megállapításai: „a pszichoanalitikus mozgalom a tradicionális eszmék és fogalmak szétzúzásának funkcióját tölti be, és ezt a funkciót úgy kell tekintenünk, mint társadalmilag haladót és forradalmi.”³ Ma is számos, őszintén haladó, baloldali meggyőződésű pedagógussal, pszichológussal találkozhatunk, aki meg van győződve a marxizmus és a mélylélektan összeegyeztetésének lehetőségéről, sőt szükségességéről. Elismerik, hogy a freudizmus „bizonyos értelemben” egyoldalú. Igénylik az ortodox freudizmus „alkotó” továbbfejlesztését, nem mondanak azonban le a mélylélektan alapvető kategóriáiról. Úgy vélik: a marxizmus a történelmi—társadalmi mozgás, a freudizmus pedig az individuum megismerésének tudománya. A marxizmus csak a freudizmus által válik teljessé.

Ez a kérdésfeltevés szépírói körökben is — igaz egészen más forrásokon keresztül — tért hódított. Egyes magyar irodalmárok Sartre-ral együtt

* Heilkunst 1956. Journal of the John's Hopkins Hospital 1956. La Raison 1956—57. Voproszi Pszichologii 1958—59. Vesztnik Akademii Medicinszkih Nauk 1959. Rivista Psicoanalisi.

¹ Pszichológiai Szemle. 1960. 4. sz. 415. o.

² W. Reich: Psychoanalyse und historischer Materialismus. 1929. I. Sapir: Freudismus, Sociologie, Psychologie. 1930.

³ Pszichológiai Szemle. 1961. 1. sz. 27. o.

vallják, hogy korunk marxizmusa „a véletlen körébe sorolja az emberi élet minden valóságos elhatározását, és a történelemből semmi egyebet nem tart meg csak a történelem egyetemes szerkezetét.”⁴ Ezért — vonja le a következtetést Sartre — korunk marxizmusa nem képes megérteni az embert: a történelmi materializmusban az általános elnyeli az egyest. Mi a megoldás, amit Sartre kínál? A pszichoanalízis és a marxizmus szintézise.

A marxizmus és a freudizmus „összebékítése” olyannyira irreális, mint amilyen mértékben lehetetlen a marxizmus és az egzisztencializmus szintézise. A freudizmus nem objektív metodológiával dolgozó tudomány, hanem a polgári ideológia egyik sajátos jelentkezési formája. Mindazok a vonások — a felszín látszólagos forradalmisága ellenére — amelyek a dekadens polgári ideológiát általában jellemzik, a freudizmusban is kimutathatók.

A freudizmus — a neofreudizmus ugyanúgy, mint az ortodox freudizmus — a reális külvilág minden összefüggését a szubjektumra vezeti vissza; tagadja a valóságos kauzális összefüggéseket: csak pszichikai meghatározókat ismer s ezért lényegét tekintve indeterminista. A mélylélektan irracionális szférákba vezet.

A freudizmus mint szellemi áramlat egészében beleillik — ahogy Thomas Mann, aki maga Freud nagy tisztelője volt, mondotta — azon filozófiák sorába, amelyek „szemben a 18. és részben a 19. század racionalizmusával, intellektualizmusával . . . a természet és a lélek sötét oldalát tartják a tulajdonképpeni életmeghatározónak és életet teremtőnek . . .”⁵

Azt, hogy a marxizmus a mélylélektani szemlélet legkomolyabb ellenfele, már maga Freud felismerte. A „Pszichoanalízis és világnézet” című írásában írja: „A másik ellenfelet már sokkal komolyabban kell vennünk, éppen ezért ez esetben sokkal inkább sajnálom tájékozottságom hiányosságát. Gyanítom, hogy Önök többet tudnak e tárgyról, mint én, és régen állást foglaltak a marxizmus mellett vagy ellen.”⁶ A tájékozatlanság nem zavarja Freudot abban, hogy „ellenfelével” szemben egyértelműen állástfoglaljon. A marxizmus legfőbb gyöngeségét abban látja, hogy érzéketlen a lelki tényezőkkel szemben. A gazdasági tényezők uralma ellenére sem tehetnek ugyanis az emberek egyebet, „mint hogy ősi ösztönrezületeiket, önfenntartási ösztönüket, agressziós kedvüket, szerelmi szükségletüket, az öröm és a kín elnyerésére irányuló törekvésüket érvényesítik.”⁷ A lelki tényezők s különösen az emberrel veleszületett ősi ösztönök és faji emlékek függetlenek a társadalmi valóságtól s ezért a lét elsődlegességét hirdető marxi filozófia Freud számára — nem is szólva Jung-ról és Freud más reformátorairól — elfogadhatatlan. De nemcsak a tudat — pontosabban a tudatalatti —, a kultúrfejlődés is felette áll a gazdasági szükségszerűségeknek; „Végül azt sem akarjuk figyelmen kívül hagyni, hogy a gazdasági szükségszerűségeknek alávetett tömegek felett a kultúrfejlődés folyamata — mások civilizációt mondanak — is lejátszódik, melyet bizonyára mindenféle más tényező is befolyásol, eredetében azonban egy organikus folyamat-hoz hasonlóan tőlük független és maga is képes a többi tényezőkre hatást gyakorolni.”⁸

⁴ Les temps modernes. 139. sz. 396. o.

⁵ Thomas Mann: Freud helye a modern szellemtörténetben. Emberismeret. 1935. II. 1. sz. 23. o.

⁶ Freud: A lélekelemzés legújabb eredményei. Debrecen 1943. 210. o.

⁷ Freud: i. m. 212—213. o.

⁸ Freud: i. m. 213. o.

Ezekből az „elméleti” meg gondolásokból kiindulva vonja le következtetéseit az októberi forradalomról, a gyakorlati marxizmusról.

A marxizmus azt reméli — írja Freud — hogy „néhány nemzedék folyamán annyira át fogja tudni alakítani az emberek természetét, hogy azok csaknem surlódás nélkül fognak együttélni az új társadalmi rendben és a munka feladatát kényszer nélkül magukra vállalják. Aközben a társadalom számára nélkülözhetetlen ösztönkorlátozásokat máshol lépteti életbe és az agresszív hajlamot, mely kivétel nélkül minden emberi közösséget fenyeget, kifelé fordítja, és arra a gyűlöletre támaszkodik, amely a szegényeket a gazdagok, s az eddig tehetetleneket régebbi uraik ellen fűti.”⁹ S Freud rögtön hozzáteszi: Az emberi természet ilyen megváltoztatása azonban nagyon valószínűtlen.

Mindezek a következtetések a freudizmus lényegéből fakadnak, nem pillanatnyi szeszély vagy meg gondolatlanság diktálta őket. A freudizmus ugyanis nem egyszerű neurózis-tan, hanem olyan, ellentmondásaiban is egységes nézetrendszer, amely filozófiai, szociológiai, antropológiai, pedagógiai és lélektani aspektusokat egyaránt magában foglal.

A marxizmus és a freudizmus ellentéte nem korlátozható részletkérdésekre; ez az ellentét világnézeti természetű s bátran hozzátehetjük: antagonisztikus jellegű. E mögött az ellentét mögött a materializmus és a szubjektív idealizmus, a dialektika és metafizika, a marxista filozófia tudat koncepciójának természettudományos alapját képező pavlovi fiziológia és a szubjektivistikus módszerrel dolgozó ösztönlélektan, a történelmi materializmus és az ún. szociálpszichológia, a közösséget elsődlegesnek tekintő szocialista pedagógia és az analízisen alapuló individuális metodika kibékíthetetlen ellentéte húzódik meg.

A freudizmus számos iskolára bomlott. Adler, Jung, Szondi újító kísérletei egy egész sor új freudista áramlat, „iskolácska” kialakulását eredményezték. Egyesek hangzatosan szakítottak az ún. ortodox freudizmussal és neofreudistáknak keresztelték el magukat. E lármás forrongásban azonban a lényeg mit sem változott. A neofreudizmus is a tudattalan kategóriáját tartja elsődlegesnek s Freuddal együtt vallja: az emberi magatartást ősi ösztönök, öröklött faji emlékek és gyermekkori traumák határozzák meg.

Az utóbbi években hazánkban a neofreudizmus sajátos formában jelentkezett. Egyes szerzők — s az esetek túlnyomó többségében a szubjektív jószándékot sem lehet kétségbe vonni — eklektikusan megpróbálták Freudot Marxszal, s ami nem kevésbé hiábavaló kísérlet: Freudot Pavlovval összeházasítani. Talán önmaguk megnyugtatóra is megkerülték Freud „egyértelműen” világnézeti jellegű következtetéseit, „függőben hagyták” a lételméleti és ismeretelméleti vonatkozásokat s egyes részkerdeésekbe „dolgozták” bele magukat. A freudista szemléletmód „tartópillérei” ugyanakkor érintetlenek maradtak.

Hermann Imre cikke bizonyos fokig új helyzetet teremtett. Tanulmányában a freudizmus rendszerét érintő kérdésekről szól; nyíltan és határozottan védelmébe veszi a freudizmus alaptételeit: a tudattalan kategóriáját mint a tudományos lélektan egyetlen lehetséges tudományos fundamentumát jellemzi. A tanulmány egyértelmű és határozott visszautasításra talált. Nyilvánvaló: a freudizmus nyílt rehabilitálása hazánkban ma „irreális”, utopisztikus

⁹ Freud: i. m. 214. o.

vállalkozás. Feltehető, hogy Hermann kísérlete elszigetelt, egyedi kísérlet marad.

Annál visszatérőbb — mind a mai napig — a freudizmus „álcázott” jelentkezése. Az indító és zárótétel e cikkekben marxista „igényű”; gyakoriak a hivatkozások a pavlovi nervizmus törvényszerűségeire; a terminológia sem mindig „felismerhető”. A figyelmes olvasó azonban észreveszi: a sorok között érintetlenül ott „bujkál” a freudizmus szelleme.

„Az elvek nem békülnek” — írta Freud egyik tanulmányában. Igaz és mélyenszántó megállapítás. Ha tanítványai — különböző okokból — nem is mindig szívlelik meg a mester ezen útmutatását, mi tanulhatunk belőle. E helyes princípiumot azonban nem elég deklarálni. Az elvi ellentéteket — azokon a területeken is, ahol ma még ezek csak latens, rejtett formában találhatók meg — felszínre kell hoznunk s nyílt vitában kell tisztáznunk.

Az utóbbi években a hazai pszichológiai irodalomban a magatartás determinációjának kérdése az érdeklődés előterébe került. Nagy figyelmet fordítottak a kriminalitás, különösen a fiatakorúak kriminalitását és züllését kiváltó okok széleskörű elemzésére.

E tanulmányok a hatékony gyermekvédelmet kívánták szolgálni. Szerzőik hosszú évtizedek óta önfeláldozóan tevékenykednek a züllés útjára lépett fiatakorúak megmentése, átnevelése érdekében. Egyes cikkekben azonban a rendkívül tiszteletre méltó szándék tarthatatlan elvi megfontolásokkal társul: bonyolult — sokszor csak igen nehezen felismerhető — formában „visszatérnek” Freud tanai, melyek nemcsak a szerzők gondolatmenetét teszik ellentmondásossá, de helytelen következtetések megfogalmazásához is vezetnek.

Vitathatatlan, hogy e területen — amely pedig Gegesi Kiss Pál megállapítása szerint egyike a legfontosabb kutatási területeknek¹⁰ — nyilvánul meg a legerőteljesebben a mélylélektani szemlélet álcázott újrajelentkezése. Vizsgáljuk meg ezért részletesebben a freudizmus „klasszikusainak” állásfoglalását a bűnözés okait, a magatartás determinációját illetően. Nézzük meg, hogyan tükröződnek áttételesen ezek a nézetek a hazai irodalomban; milyen ellentmondásokhoz, helytelen következtetésekhez vezetnek. S végül vizsgáljuk meg: miért és mennyiben összeegyeztethetetlenek ezek a következtetések a való tényekkel, a dialektikus materializmus, a pavlovi fiziológia, a materialista pszichológia következtetéseivel.

I.

Az emberi magatartás végső meghatározóit Freud — rendszerének megfelelően — a tudattalan szférákban kereste. Mint ismeretes, a személyiségnek három rétegét különböztette meg; a „felettes-ént” (Überich, Superego), az „ént” (Ich, Ego) és az ős-ént (Id, Es).

A felettes én ösztöneink és vágyaink felett uralkodik, a külvilági hatások tolmácsolója; Freud kifejezése szerint a „megtestesült erkölcs”, az én-ideál hordozója.¹ Az ős-én a személyiség legősibb rétege, „egy kaotikus forrongó indulati impulzusokkal telt katlan”. Az ős-énben lejátszódó folyamatokra „nem érvényesek a logika törvényei”, az ős-énnek nincs szerkezete, „az idő és tér nem szükségszerű formái a lelki aktusnak”.²

¹⁰ Pszichológiai Szemle. 1961. 1. sz. 1. o.

¹ Freud: A lélekelemzés legújabb eredményei. Debrecen. 1943. 74—78. o.

² Freud: i. m. 88. o.

Az „én” összekötő az ős-én kaotikus világa és a társadalmi hatásokat transzformáló „felettes-én” között: „az ős-éntől hajtva, a felettes-éntől korlátozva és a valóságtól visszaszorítva igyekszik az én teljesíteni ökonómiai feladatát, amely abban áll, hogy összhangba hozza azon erőket és behatásokat, melyek benne és reá hatnak.”³

Az ős-én a tudattalan lelki tartalmak világa. Tudattalannak Freud azt a lelki folyamatot nevezi, „melynek létezését fel kell tételeznünk, mert hatásaiból mintegy következtethetünk jelenlétére, amelyről azonban semmit sem tudunk”.⁴ Freud azokat a tudattalan lelki tartalmakat, amelyek időnként minden „ellenállás” nélkül tudatosakká válhatnak: tudatelőtesnek nevezi. Az „igazi” tudattalan fogalomkörébe azok a lelki tartalmak tartoznak, melyek csak „az ellenállás” legyőzése, az esetek túlnyomó többségében csak analitikus beavatkozás eredményeként kerülhetnek a tudatba.

A lelki élet topikus feltérképezésével egyidőben Freud nagy jelentőséget tulajdonított a psziché dinamikus és ökonomikus jellemzésének. A lelki energiák forrását az ösztönökben kereste; a lelki események lefolyásának automatikus regulátorát az öröm-kín elvben (Lust-Unlust-Prinzip) jelölte meg. A „kín” az ingerek növekedésével, az „öröm” csökkenésükkel függ össze. A „kín” és „öröm” váltakozása Freud szerint lelki működésünk váltógazdálkodása. Az öröm őseredeti formája a fejlődés során a külső világ állandó ráhatásainak következtében módosulásokon megy át. „A lelki apparátus megtanulja, hogy az öröm kielégülését kitolja”.⁵ A pszichének ezt a képességét Freud „valóság-elvnek” (Realitáts-Prinzip) nevezi.

Az erkölcsi züllés és a kriminalitás „lélektanát” Freud ezen útmutatásai-ból kiindulva Aichorn, F. Alexander dolgozták ki teljes részletességgel.

Aichorn⁶ a bűnözés okát a korai gyermekkorban keresi. Rendes körülmények között a fejlődő gyermek eljut odáig, hogy azt az állapotot: viszonyokat, követelményeket, szokásokat, amelyben addig családjával élt, átvigye a környezet többi tagjaira is. Ha ez az átvitel nem jár sikerrel, akkor a gyermek nyílt vagy rejtett összeütközésbe kerül környezetével, „hibás tárgylibidinozus” jön létre.

Kik azok a gyermekek, akiknél ez az átvitel hibás módon jön létre? Az emberreválás normális útja, hogy az öröm-elv helyét fokozatosan elfoglalja a valóság-elv. A gyermek ösztönös magatartását az öröm-elv determinálja. Az öröklött faji emlékek, ösztönigerek itt még szabadon törnek utat maguknak. A fejlődés meghatározott szakaszán azonban a gyermek azt tapasztalja, hogy a tudattalانبól feltörekvő igények kielégítése akadályokba ütközik: kívánságát a szülői környezettől eltérően nem mindenütt teljesítheti szabadon. A körülmények kényszerítő hatása folytán kénytelen lemondani az öröm-elv hiánytalan érvényesítéséről. Reális, tudatos az „életen már átszűrt” tendenciák lépnek fel ekkor a tudattalانبól feltörekvő ösztönigényekkel szemben, s azokat — normális körülmények között — úgy szabályozzák, hogy az ösztönös kielégülés minden károsodás nélkül megy végbe. Éppen ily módon valósul meg a valóságelv fokozatos irradiálódása. Akiknél ez nem következik be, vagyis akinek Énjét a fejlődési zavar folytán túlerősen uralkodó öröm-elv

³ Freud: i. m. 93. o.

⁴ Freud: i. m. 84. o.

⁵ Mi a freudi pszichoanalízis. Emberismeret. 1935. II. 1. sz. 8. o.

⁶ Aichorn: Verwahrloste Jugend. 1951. Bern.

irányítja, az lesz züllött és bűnözésre hajlamos, és azoknál jön létre a fentebb megjelölt hibás tárgylibidinózus. A züllöttség tulajdonképpen nem más, mint fixáció — vagyis alacsonyabb fejlődési fokon való rögzülés. Bizonyos esetekben ez a kóros állapot regresszió, vagyis az infantilis fokra való visszafejlődés következtében áll elő.

F. Alexander a bűnözés motivációjával kapcsolatban lényegében hasonló következtetésre jut. „A szociális élet az erotikus és destruktív tendenciák megfékezésén alapszik, s ez a megfékezés a „realitás-elvén” keresztül erősödik meg.”... „Valamennyi általunk vizsgált esetben megállapítottuk, hogy a felnőtt bűnözés a gyermekkori bűnözés egyenes folytatása volt, s ez a tény elegendő ahhoz, hogy a gyermek-kriminalitást a kérdésnek középpontjába helyezzük.”⁷

Alexander különösen nagy jelentőséget tulajdonít a gyermekkorban elszenvedett szexuális traumáknak, különösen az Oedipus és Myrro komplexusnak. Ezért centrális jelentőségű a freudizmus rendszerében a gyermek fejlődése, s az ember későbbi magatartása, egész életútja szempontjából: az anya és a fiúgyermek, az apa és a leánygyermek viszonya. A freudizmus tételzése szerint a jellemképződés megalapozása a hatodik életévben lényegében lezárul. A jellem és magatartáshibák okait ezért az öröklött faji emlékek mellett — apagyilkosság, vérfertőzés — mindenekelőtt a gyermekkori emlékekben, érzelmi traumákban keresik. Összegezve: „a bűnözés oka mindig egy meghatározott belső pszichikai konfliktus és az ún. frustráció (a vágyak meg-
hiúsulása).”⁸

A freudi tanok továbbfejlesztői között fontos helyet foglal el Alfred Adler, az „Individuálpszichológia” alapítója. Adler szerint az emberi magatartás természettudományosan nem megközelíthető. Elveti Freud „pánszexualizmusát” és az ember minden lelki megnyilvánulását két törekvésre: a hatalomvágyra és a „nyájösztönből” fakadó közösségigényre vezeti vissza.⁹

Fontos kategóriája az adleri individualpszichológiának a „gyengédségigény” (Zärtlichkeitsbedürfniss”). A gyengédséghiány nem körülhatárolt lelki terület, hanem több ösztönnek, tapintási, nézési, hallási részletösztönnek lehasadt származéka. Ennek megnyilvánulása: a gyermek szereti, ha simogatják, nézik, csókolgatják, becézik, foglalkoznak vele. Célja: a környezethez kapcsolódás; a tehetetlen gyermek védelemkeresése; menekülése az erős, gondoskodó felnőtthöz. A gyengédséghiány kétféle reakciót eredményezhet: a gyermek magát szereti, hiányosan fejlődnek a környezethez való kapcsolatai. Ezt az állapotot narcizmusnak nevezik. Vagy a gyermek támadóállásba helyezkedik. „Minden kielégítetlen ösztön végeredményben úgy irányítja a szervezetet, hogy agresszív lesz a külvilággal szemben.”¹⁰

A freudizmus egy másik — napjainkban igen divatos — változata: a sorsanalízis. Alapítója és legkiemelkedőbb képviselője a magyar Szondi Lipót.

A bűnözés okairól, lelki motivációjáról a sorsanalízis összefüggő, rendszerezett elméletet dolgozott ki. A bűnözés, mint cselekedet — Szondi szerint — csak időszakos vészkijárat a bűnöző lelke mélyén lappangó ösztönörvényből.

⁷ F. Alexander—W. Healy: *Roots of Crime*. 1935. Idézve Benedek: *Ösztön és bűnözés*. Bp. 1943. 31. o.

⁸ F. Alexander—H. Staub: *The Criminal, the Judge and the Public*. 1931.

⁹ Adler: *Emberismeret*. Budapest 1937.

¹⁰ Kulesár: *Mi az individualpszichológia*. „A mai lélektan” c. gyűjtemény. Budapest 1946. 54. o.

A különböző neurózisok elsősorban láthatatlan ösztöngyökereikben térnek el egymástól.

Mi tulajdonképpen az ösztönörvény? Az ösztönörvények tudatalatti folyamatok, melyek ösztöndilemmákban, ösztöntörekvésekben, ösztönkettőségekben jutnak kifejezésre. Ez a minden emberben megtalálható ösztönörvény önmagában még nem kóros, és nem is bűnre ösztönző sajátosság, ha az egyén képes számára szociális levezetést, feloldást találni.¹¹

Szondi szerint az ösztönörvényből négyféle kiút van. Az embereket aszerint, hogy melyik úton emelkednek ki az ösztönörvényből négy típusba sorolja: szocialisan egészséges, neurotikus, elmebeteg és a bűnöző.

A napjainkban divatos neofreudista irányzatok lényegében e három, klasszikus megoldási kísérlet variánsai.* Katherine Friedländer, Reinwald Paul, Philippe Odette D. J. Bordau „alkotóan” alkalmazza és ötvözi Freud, Adler, Szondi nézeteit. Bordau például így foglalja össze az Egyesült Államokban rendkívül népszerű neofreudista koncepció lényegét: „Ha röviden össze akarjuk foglalni az országunkban messzemenően elfogadott elmélet lényegét, a következő eredményre jutunk: a korai családi környezet nélkülözésteli és frusztráló (az alapvető lelki szükségleteket megghiúsító), a gyermek — szülő viszonyából továbbá hiányzik a melegség és a szeretet. Az ebből adódó ellenségesség, kötekedési hajlam és szerencsétlenség érzése készteti a gyerekeket arra, hogy bűnözővé váljanak.”¹²

A neofreudizmus — ha lehet — még erőteljesebben hangsúlyozza, hogy a „neurotikusok tragikus sorsú, de igaz emberek, és a bűncselekmény az ember lelki milyenségének hibáiból logikusan következő eredmény.”¹³ A bűnözés tehát pszichés jelenségek dinamikájának eredménye: „a figyelemre nem méltatás, elnyomás vagy megbetegedés, testi, szellemi tökéletlenség és teljesítmény-élegtelenségre adott válaszreakció”.¹⁴

A neofreudizmus — adleri hatások eredményeképpen — új módon értelmezi a környezet szerepét. „Az a tény, hogy a libidó tárgya eredetileg a külvilághoz tartozik, döntő jelentőségű az érzelmek fejlődésében. Döntő fontosságú azért, mert így el kell fogadnunk, hogy az én sohasem lehet önmagának elegendő”.¹⁵ Ebből fakad a neofreudisták szerint — a milieu, mindenekelőtt a családi milieu megnövekedett szerepe. A neofreudisták osztatlanul egyetértenek abban, hogy csak az anya—gyermek kapcsolat oldaláról, az „érzelmi kapcsolódások” topográfiáját ismerve lehet megközelíteni a gyermek személyiségfejlődését, helyesen megítélni a gyermeknél tapasztalható magatartáshibákat. Az anyai szeretet hiánya súlyos roncolásokat okoz: „kiváltja a libidó első ellenfelét, a szorongást, vagy pedig ennek elkerülésére a származásilag fiatalabbat, a romboló impulzust”.¹⁶ S ez már az első lépés a züllés, a bűnözés útján.

¹¹ Szondi: Az emberek meghatározása az ösztönök tapasztalati rendszerében. Budapest. 3. o.

* Jung hatása e területen másodlagos. Ezért elemzésétől eltekintünk.

¹² J. Bordau: Hauptrichtungen in Theorie und Erforschung der Kriminalität in der USA. 176. o.

¹³ C. Wendt: Die Möglichkeiten und Grenzen Psychotherapeutischer Behandlung von erwachsenen und jugendlichen Rechtsbrecher. 1957. 121. o.

¹⁴ H. Sutte: Körperliche Selbstwertkonflikte als Verbrechenursache bei Jugendlichen. Idézi Szabó András „A fiatakorúak és a büntetőjog”. Budapest 1961. 139. o.

¹⁵ Kulcsár: i. m. 54. o.

¹⁶ Kulcsár: i. m. 55. o.

Hazánkban a mélylélektani álláspont hívei lényegében a neo-freudizmus útját járják. Nem egyértelműen Freud, Aichorn, Adler vagy Szondi követői, de írásaikban fellelhetők mind az analízis, mind az individuálszichológia, mind a sorsanalízis nyomai. A környezet szerepének megítélésében is rugalmasabbak; e kérdésben is a neofreudizmus álláspontját képviselik.

A *mélylélektani* szemlélet a legerőteljesebben Liebermann Lucy és tanítványainak munkáiban érezhető. Liebermann írásaiban vannak materialista „vonulatok”. Több alkalommal kísérletet tesz a *társadalmi* környezet szerepének helyes értelmezésére. „Míg az állatok fejlődésmenete — írja egyik munkájában — és ösztönstruktúrája — még a társadalomban élő állatoké is — nagy vonalakban kötött, és az állatnak a környezethez való viszonyát és annak határait annak *biológiai adottságai* eleve meghatározzák, addig az ember későbbi fejlettségéhez mérten, rendkívül kezdetleges és specializálatlan állapotban születik, az élet fenntartásához szükséges funkcióinak még nincsen birtokában, ösztönstruktúrája is kialakulatlan és úgy funkciói mint ösztönei az extrauterin életben, komplikált környezethatások erőterében alakulnak csak ki... A környezet az ember esetében *nem csak biológiai adottságokat*, hanem *társadalmi és ezen keresztül pszichológiai konstellációkat is jelent*”.¹⁷

Találunk utalásokat a második jelzőrendszer szerepére vonatkozóan is. Ugyanott írja például: „... az állathoz hasonlítva az ember olyan lény, akinek létét a biológiai tényezőkön kívül — mondhatnánk: *főként* nem a biológiai lét, hanem a *psychés valóság* határozza meg; fogalomkincse, magatartása annak etikája és erkölcsi szabályai, érzelmi reakciói és a társadalmi környezet, amely ezeket a tényezőket kialakítja.”¹⁸ Ezek a megnyilatkozások azonban egyediek; cikkeinek alaphangja, alaptendenciája: a neofreudizmus, a mélylélektani szemlélet és methodika következetes alkalmazása és továbbfejlesztése.

Liebermann a „Pszichológiai tanulmányok” című gyűjtemény mindhárom kötetében jelentkezett publikációkkal. Az első kötetben a nevelési tanácsadó kérdéseivel foglalkozik. Maga Liebermann cikke bevezetőjében kiemeli: „Ez a tanácsadó rendelés, bár szokott alapjaiban freudi szemlélet szerint indult, úgy szemléleti, mint technikai kérdésekben az évek folyamán attól sok pontban eltért”.¹⁹ Liebermann a továbbiakban ismerteti Aichorn, Anna Freud, Melanie Klein koncepcióját — tegyük hozzá: kínosan kerülve minden elvi jellegű kritikai megjegyzést — majd rátér az ún. csoport-terápiás módszer ismertetésére. Ez a módszer a neofreudizmus szellemében egyéni terápiával szemben a családi milieu komplex „vizsgálatát” és „kezelését” tartja feladatának. Egyszerre foglalkozik az anyával és fiúgyermekkel, s a kezelés megkönnyítése érdekében hasonló korú és problémájú gyerekekből csoportokat alakít. Mi teszi szükségessé Liebermann szerint a pedagógiai tanácsadást? „Ez a gyakorlat azért alakult ki, mert a magatartási panasszal küszködő gyermek — mint minden más gyermek is — élettani, pszichológiai, gyakorlati — sőt jogi tekintetben is függő helyzetben élő lény. *Ez a függés az ember relatíve hosszú gyermekkorából származik és súlyos érzelmi, értelmi és gyakorlati következményekkel jár...*”²⁰ A függő helyzet következtében tehát

¹⁷ Liebermann: A nevelési tanácsadó technikai problémái. Pszichológiai Tanulmányok. 1958. I. k. 345. o.

¹⁸ Liebermann: uo.

¹⁹ Liebermann: i. m. 343. o.

²⁰ Liebermann: i. m.

minden gyermek életében, latens vagy virulens formában, adottak bizonyos súlyos vagy kevésbé súlyos érzelmi és értelmi konfliktusok. A pedagógiai tanácsadók munkájában ezért „a feladat középpontjában a magatartási panaszt okozó érzelmi konfliktus feltárása és tudatosítása áll.”²¹

A második kötetben egy fiatalkorú anyagyilkos esetével foglalkozik. Társszerzője Majláth György. A fiatalkorú bűnözés hazai gyakorlatában eléggé egyedi anyagyilkosság részletes leírása után a szerzők rátérnek a „személyiség” elemzésére. Milyen mozzanatokat állítanak előtérbe?

„A személyiség fejlődésében a következő momentumokat szeretnénk hangsúlyozni: 1. Az anya-gyermek kapcsolatának kóros jellegzetessége, a túl szoros kötöttség és szexuális momentumok szerepe. Az apa hiánya. 2. A nevelési környezeti hatások jelentősége: hanyatott heterogén gyermekkori állandó környezetváltozás, súlyos érzelmi elhagyottság, nevelési traumák. 3. A delictum elkövetésének indítékai és oka. 4. További kérdés a prognózis problémája”²²

Külön fel szeretnénk hívni a figelmet Liebermann következő megállapításaira: „Nem kell nagy merészség ahhoz a feltételezéshez, hogy problematikusságának száalai még korábbra is visszavezethetők, ha figyelembe vesszük kb. 7 éves korában 3 éjszakán látott ördögvizíót és a harmadik osztályban ismétlésre történő elmarasztalását. . . .”²³ „A nevelési hatások sokféleségéből külön kiemeltük az anya—gyermek, illetve fiatalkorú kapcsolatát, mert e kapcsolat döntő hatást fejt ki az egyén egész életére, személyiségének fejlődésére. . . . M. J.-nek anyjához való kapcsolata tulajdonképpen mindvégig rossz volt. *E kapcsolata jellegét tekintve nem anya-gyermek, hanem inkább idősebb nő és fiatal fiú kapcsolatára utal, noha erről részletesebb adataink nincsenek*”²⁴

A „Pszichológiai tanulmányok” harmadik kötetében a pubertáskori érzelmi katasztrófákkal foglalkozik. Cikkében egy „tizenkét és féléves kislány” tragédiája elevenedik meg. A kislánynak édesanyja vadházastársával viszonya volt, s e viszony következtében teherbe esett.²⁵ Liebermann közli e védtelen gyermekemberrel szemben vétkes „udvarló”, U. P. 29-éves mérnökhallgató pszichológiai leletét. A leletben többek között olvashatjuk:

„Értelmi képességét jó intelligencia, összegező gondolkodási képesség, szétszórt figyelem, lassú és változó reakcióidő és nagyfokú fáradékonyság jellemzi.

Affektivitás: súlyos depresszió, komoly suicis lehetőség. Nem felnőtt, érett szexualitás, kifejezett homoerotikus lehetőség. Rendkívül nagy gyengédségénye van. Nőkhöz való viszonya nem rendezett; szélsőséges, nehezen kötődő, bizalmatlan. Hirtelenül — robbanó módon — indulatos, bár indulatát sokáig le tudja fojtani. Nagymértékben ambivalens. Érzelmi skálája a finom érzelmesség és a durva indulat szélsőségei között ingadozik”²⁶

A terminológia itt is önmagáért beszél. Bár ördögálmokról ez esetben nem történik említés, azt mindenesetre megtudjuk, hogy a delikvensnek „nagy

²¹ Liebermann: i. m.

²² Liebermann—Majláth: Fiatalkorú anyagyilkos esete. Pszichológiai Tanulmányok. 1959. II. k. 529. o.

²³ Liebermann—Majláth: i. m. 530. o.

²⁴ Liebermann—Majláth: uo.

²⁵ Liebermann: Pubertáskori érzelmi katasztrófa. Pszichológiai Tanulmányok. III. k. 723. o.

²⁶ Liebermann: i. m.

a gyengédségigénye”, s hogy érzelmi skálája „finom érzelmesség és durva indulat szélsőségei között ingadozik.” A delikvens erkölcsi „világképéről” életfilozófiájáról ezzel szemben említés sem történik.

Ugyancsak a harmadik kötetben olvashatjuk Majláth György tanulmányát: „Egy társadalomellenességbe sodródott fiatalokú indulati bűncselekménye” címmel.²⁷

Majláth — akárcsak Liebermann — nagy előszeretettel foglalkozik határesetekkel. Anyagyilkosok, súlyos indulati bűncselekményekben vétkes fiatalok, 12 éves lányanyák esetében látszólag „természetesnek” tűnik az „Oedipus komplexumra”, vagy a „korai gyermekkorban elszenvedett szexuális traumákra” való hivatkozás. Következtetések „előregyártott” jellege a mélylélektan szempontjainak tudatos alkalmazása terén ezért sokszor csak akkor válik nyilvánvalóvá, amikor az eset-ismertetések védett területéről kilépve az általánosítás igényével lépnek fel. Ilyen igénnyel íródott Majláth „A gyermekkorú kriminalitásról” című cikke.

Ebben az írásban, amelynek Majláth szerint az a célja, hogy „a gyermek-kori és fiatalokú kriminalitás többsíkúságát, szigorúan komplex jellegét” érzékeltesse, szinte enciklopédikus összefoglalását kapjuk a neofreudizmus tételeinek.

Majláth megállapítja: az érzelmi magányosság és sívárság a kriminalitás felé sodródó gyermek fejlődése során ugyanúgy alakul ki, mint bármely betegség. A továbbiakban megtudjuk, hogy bár „pontosan érékelhető statisztikai adatokkal ugyan nem rendelkezünk, de bátran kimondhatjuk, hogy a kriminális gyermekek és fiatalokúak jelentős százaléka organikusan sérült”... „Mivel a veszélyeztetett vagy már konkrét bűncselekményt elkövetett fiatalokúak jelentős része kezdettől fogva organikusan sérült, egész fejlődésmenetük, de elsősorban érzelmi, indulati és intellektuális életük, vagyis személyiség-fejlődésük egész menete károsodott”. Részletesen szól Majláth a család szerepéről, az anya—gyermek kapcsolat jelentőségéről, majd külön kiemeli: „a szexuális traumatizáltságnak különös és nagy a jelentősége a kriminalitás útjára kényszerített gyermek vagy fiatalokú életében...” Szól a galérik szerepéről s külön foglalkozik a szuicid kísérletekkel, amelynek alapvető okát — fiatalokú lányok esetében — az anya—gyermek kapcsolat rendezetlenségében látja...²⁸ Liebermann és Majláth tanulmányainak elemzésére visszatérünk.

Hasonló szellem hatja át Dr. Németh Nóra tanulmányait is. Az okok elemzésével kapcsolatos megállapításaira nem térünk ki, — itt is sztereotip módon ismétlődnek Liebermann tézisei — csak néhány megoldási kísérletre, az érzelmi konfliktusok feloldásának néhány „klasszikus” esetére. utalunk. „Ezen az infantilis sikon, ezek után Ilonka a plasztikai műtét kapcsán olyan apaimágót kapott a műtétet végző professzorban, aki az ő adott reális problémáját, reális sikon meg tudta oldani”.²⁹ „Közben a gyermekklinika sebészeti osztályán... *pót-családi* háttérrel alakítottak ki számára. Ebben a pót-családban az osztályvezető nővér lett a gyakorlati jó-pót-mama...”³⁰ „Végül, de

²⁷ Majláth: „Egy társadalomellenességbe sodródott fiatalokú indulati bűncselekménye.” Pszichológiai Tanulmányok. III. k. 672. o.

²⁸ Majláth: A gyermekkorú kriminalitásról. Pszichológiai Szemle.

²⁹ Dr. Németh Nóra: Fiatalokú leány öngyilkossága. Pszichológiai Tanulmányok. II. k. 516. o.

³⁰ Dr. Németh Nóra: i. m. uo.

nem utolsó sorban, pszichés státuszára jellemzőként szeretném megemlíteni, hogy ez év január—februárjában a III. sebészeti klinikán az osztályvezető tanársegéd szaktárs ismételten aggályait fejezte ki, mert „a leány nagyon megcsinosodott, rúzszt használt, fru-frut viselt és túl sokat látható fiatalabb férfi betegek társaságában cigarettázva esténként az intézet folyosóin”... Ilonka számára kollégánk ebben a kritikás fázisban, gyakorlati életének megfelelő területen a jó apát pótolta.”³¹

Folytathatnánk az idézetek sorát, de talán ennyi is elegendő annak dokumentálására, hogy a mélylélektant hazánkban nemcsak Hermann Imre reprezentálja. A tények arról tanuskodnak, hogy álcázott vagy kevésbé álcázott formában, a lélektan fontos kutatási területein él, hat a mélylélektani szemlélet.

II.

A *mélylélektan* bírálata a „klasszikus” forrásmunkák, a legfontosabb kategóriák kritikai elemzését követeli meg. Az erkölcsi zuhlás, a fiatalok bűnözése, a magatartás determinációja szempontjából az ösztönfolyamatok, a tudattalan fogalmának helyes értelmezése centrális jelentőségű. Vizsgáljuk meg ezért részletesebben — az adott kérdés összefüggésében — az ösztön és a tudattalan fogalmát.

Hermann Imre szerint a lélekelemzés egyik „legkiemelkedőbb eredménye”, hogy az emberi gondolkodás történetében „elsőnek nyújtotta az emberi ösztönök tanát és rendszerét.” Hermann szerint ez a tan „szélesen átfogja az ösztönfűtött lelki rezdületeket és egységesen tudja tárgyalni a normális és kóros ösztönjelenségeket.”³¹

Az ösztöntan valóban fontos helyet foglal el a mélylélektanban. Azonban az ösztönök csoportosításában, az ösztöntartalmak értelmezésében még a mélylélektan ún. klasszikusai sem jutottak közös nevezőre: a freudi libidó, az adleri agressziós ösztön, a sorsanalízis ösztöntengelye más-más tartalmakat takar. S ez egyáltalán nem véletlen. Szemben Hermann Imre kategorikus kijelentésével — hogy ti. Freud megalkotta az ösztönök tanát és rendszerét — maga Freud, 1932-ben évtizedes tapasztalatok summájaként, így vélekedett: „ismereteink meglehetősen hiányosak az ösztönök sajátosságait és sorsát illetően”³²; vagy másutt: „az ösztönről szóló tan a pszichoanalízis számára is sötét terület.”³³

Miben látja maga Freud az ösztönfolyamatok lényegét? Freud az ösztönt belső ingerforrásból származtatja. Megkülönbözteti az ösztönök forrásait, tárgyát, célját. Az ösztön forrása „a testben fellépő izgalmi állapot, célja az izgalom megszüntetése, a kettő között nyilvánul meg az ösztön lelki hatása.”³⁴ Az ösztön Freud elképzelése szerint egy meghatározott energiamennyiség; a tudattalan tartalmait ösztönenergiák telítik. Freud két fő ösztön csoportot különböztet meg: a nemi és a támadó ösztönöket. A későbbiekben Freud a nemi ösztön fogalmát „kiszélesítette”: azonosította az élettörekvésekkel, élet-

³¹ Dr. Németh Nóra: i. m. 517. o.

¹ Hermann I.: „Mi a lélekelemzés”. „A mai lélektan” c. kötetből. Bp. 1946. 41. o.

² Freud: „A lélekelemzés legújabb eredményei”. Debrecen 1943. 115. o.

³ Mi a freudi pszichoanalízis. Emberismeret. 1935. II. 17. o.

⁴ Freud: i. m. 114. o.

ösztönnel és ennek ellentétéként beszélt a saját és más élet megsemmisítésére törekvő agresszióról: a halálösztönről.

Adler ösztönkoncepciójában új mozzanatok kerülnek előtérbe. „Az ösztön számunkra nem jelent többet, mint egy absztrakciót, a megfelelő szerv és az elemi idegpályák működését, melyeknek keletkezése és kifejlődése a külvilág kényszeréből vezethető le, célját pedig a szervi igények kielégítése és a környezettől kapható kény szabja meg.”⁵ Eszerint beszél Adler nézési, táplálkozási, tapintási, szaglási, székelési, stb. ösztönről. Adler — mint erre már korábban utaltunk — ezen ösztönök fölé emeli az agressziós ösztönt, amely az individuálpaszichológia szerint nem tartozik semmilyen szervhez sem szervrendszerhez; az agressziós ösztönnel a többi ösztöntől eltérően nem kényerés a célja, „hanem a többi ösztönnel fölé rendelt, azokat átfogó erő.”⁶

Szondi ösztöntanában az ösztöntengelyek álláspontját vallja. Nem az egyént tartja fontosnak, hanem az általános emberi ösztöntalajt, a génrokonszágot. Az egyéni eltérések számára másodlagos jelentőséggel bírnak.

A Szondi-féle sorsanalízis alaptétele: az ösztön génikus eredete. Ennek megfelelően nem az individuumot tartja fontosnak, hanem az általános emberi ösztöntalajt: a génrokonszágot. Minden génikus tulajdonság egy vagy több — apai vagy anyai eredetű gén hatására — jön létre. Minden gén célja, hogy megvalósítsa az őstől hozott törekvést. Az öröklési elemek sorsformáló ereje a tudattalanban összeütközik a külső élmények ugyancsak sorsformáló erejével, s ebből a biopszichológiai küzdelemből szintetizálódik az ember sorsa.*

Az eltérő vonások ellenére vannak a mélylélektani álláspontnak közös jellemzői: az emberi magatartás végső rugóit az „ösztönfűtötte lelki rezdülésekben” a tudattalan zónájában keresik; az ösztönöket ösztönökre vezetnek vissza, függetlenítik a konkrét létfeltételektől; nem határolják el tudományos igényvel az állati és az emberi ösztönöket; nem tárják fel az ösztönök természet-tudományos módszerrel ellenőrizhető mechanizmusait. S ami talán az adott összefüggésben a legfontosabb: az ösztönök — valamennyi mélylélektani iskola megállapítása szerint — misztikusnak, végzetyszerűen határozzák meg az ember magatartását. Az „aszociális” cselekedeteket, a kriminalitást is az ösztönélet zavaraira vezetnek vissza. Ahogy Freud írta: „Az ösztön... belső ingerforrásból származik, állandó erőként hat, s az illető nem tud előle menekülni.”⁷

Miért elfogadhatatlan számunkra a mélylélektan ösztönkoncepciója — legyen szó akár Freud, akár Adler, akár Szondi által adott ösztönfogalomról? Hogyan értelmezzük az ösztönfolyamatokat; mi az ösztönök valóságos szerepe az emberi cselekedetek determinációjában, az „aszociális magatartásformák” kialakulásában?

Az ösztönöknek a materialista pszichológia nagy jelentőséget tulajdonít: az ösztönök az állati és emberi organizmus élettevékenysége szempontjából egyaránt nélkülözhetetlen biológiai és fiziológiai funkciót töltenek be; döntő szerepük van a szervezet és a faj fennmaradásában.

* Az ösztönökkel való tudománytalan spekuláció egyik jellemző ténye az ösztönök elnevezése körüli terminológiai játék. L. L. Bernard „Instinct: A Study in Social Psychology” c. művében megemlíti, hogy a különböző publikációkban 15 789 ösztön elnevezéssel találkozott. Bernard vállalkozott a csoportosítás feladatára, s nála „már csak” 6131 ösztöntípus szerepel.

⁵ Kulcsár: i. m. 53. o.

⁶ Kulcsár: uo.

⁷ Freud: i. m. 114. o.

Az ösztönfolyamatok a szervezetnek olyan reakciói, amelyek nemcsak az egyes szervek, de az egész organizmus működésére vonatkoznak; az egész szervezetet mozgásba hozzák, a teljes érzékelő apparátust igénybe veszik. Bonyolultságukat és összetettségüket az is magyarázza, hogy a mozdulatok és műveletek időben is tagolt sorozatából tevődnek össze.

Freud úgy vélte, hogy „az ösztönök nagyszerűek határozatlanságukban, mitikus lények”.⁸ A valóságban az ösztönök kialakulásában és „tevékenységében” nincs semmi mitikus. Az ösztönök mindig célra irányulnak: elősegítik, hogy az organizmus meghatározott előnyökhöz jusson; a működését veszélyeztető káros hatásoktól megszabaduljon. Az ösztönök a környezethez való alkalmazkodás produktumai, ún. feltétlen reflexláncolatok, amelyek a generációk egész során keresztül ismétlődő külső feltételek hatására alakulnak ki. Az ösztönök miután egy hosszú evolúciós fejlődés eredményeként kialakulnak, változatlanul átöröklődnek s formájukban is megszilárdulnak; külső ingerből belső innerré válnak. Az ösztönök „automatikus” lefolyásúak. Az ingerület az afferens pályáról az efferens pályára általában a kéregnél alacsonyabb szinten kapcsolódik át.

Az ösztönök élettani alapja a szervezet belsejében, az ivarmirigyek működésében, valamint a szervezet életfenntartó anyagainak fogyasztásában keresendő. Ezek a biológiai szükségletek sajátos érzelmi feszültséget keltenek, homályos vágyat, törekvést képviselnek bizonyos állapot fenntartása illetve megszüntetése céljából. Szervtől vagy szervrendszerrel független ösztön nincs, nem létezik.

Az állatok magatartását döntően az ösztönfolyamatok határozzák meg. A legbonyolultabb állati tevékenység is ösztön-tevékenység, amely örökölt és a környezeti hatások nyomán változó reflexekből és reflexláncolatokból áll: ezek teszik az állat számára lehetségessé a szüntelenül változó környezethez való alkalmazkodást. Az állati ösztönök az érzékszervek tevékenységére: az első jelzőrendszer mechanizmusára épülnek. Az evolúciós fejlődés legmagasabb fokán sem rendelkeznek az állatok tudattal, csak a tudat bizonyos elemeivel. Az állat soha nem fogja fel a környezethez való viszonyát mint viszonyt; a tárgyak számára nem objektumok. Az állat számára a természet minden jelensége csak közvetlen biológiai szükségleteinek kielégítését szolgálja.

Az ösztönfolyamatok az emberi élettevékenységben is fontos szerepet játszanak. Az ember ösztönvilágát azonban az állattól eltérően csak a tudati elemekkel kölcsönhatásban lehet vizsgálni. Az ember ún. második jelzőrendszerrel is rendelkezik, amely éppen a beszéd segítségével lehetővé teszi a valóság bonyolultabb, általánosított visszatükrözését. A második jelzőrendszer képezi az ember tudatos tevékenységének fízológiai alapját. Az egészséges ember lelki struktúrájában az ösztönök a második jelzőrendszer és a társadalmi együttélés során fokozatosan kialakuló és gazdagodó magasabbrendű intellektuális és morális érzelmek kontrollja alatt állanak.

„A lelki élet biológiai teljesítmény (a valóság tükröződése és a cselekvés irányítása), a második jelzőrendszer bekapcsolódásával felfokozódik, tökéletesedik, mert lehetővé teszi: a valóság magasabbrendű tükrözését a fogalmi gondolkodás által és a cselekvés magasabbrendű irányítását az akarat által.”⁹

⁸ Freud: i. m. 113. o.

⁹ Kardos L.: „A lélektan alapproblémái és a pavlovi kutatások”. Budapest 1957. 106. o.

A kérdés a legszorosabban összefügg a tudat fogalmának helyes értelmezésével. S itt van a mélylélektan egész „ösztöntanának” leggyengébb pontja. A mélylélektan egyik jellemzője ugyanis a különböző mozgásformák közötti minőségi különbségek elhanyagolása: a biológiai, fiziológiai, pszichológiai és társadalmi mozgás közötti kvalitatív különbségek a mélylélektanban háttérbe szorulnak, elsikkadnak, formális jelentőségűek.

Amikor a mélylélektan a tudatot az eszméléssel azonosítja: a „lámpással,” amely megvilágítja a „tudatrendszerben” jelentkező tartalmakat, akkor — bármennyire hangsúlyozza is, hogy a tudatot mint pusztán lélektani fogalmat kezeli — lényegileg a tudat élettani és fiziológiai aspektusát ragadja meg és teszi kizárólagossá.

Élettanilag ugyanis a tudatot valóban az eszmélés: a kérgi ingerlékenység meghatározható állapota jellemzi, meghatározott ingerfelfogó képesség, amely „a külvilágból származó exteroceptív és a belső szervei működés keltette interoceptív afferentációktól függ, vagyis az agytörzsi activatio rendszer és a hypothalamus ingerületi állapotától.”¹⁰

Fiziológiailag a tudatot — legalábbis annak aktuális éppen folyó szakaszát — az indukciós gátlás törvényszerűségei jellemzik. Pavlov ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „A tudat szerintem a nagyagyféltekék olyan meghatározott részeinek idegtevékenysége, mely az adott pillanatban, az adott feltételek mellett bizonyos optimális ingerlékenységgel (és ez valószínű az átlagos ingerlékenység lesz) rendelkezik. Ugyanebben a pillanatban a nagyagyféltekék valamennyi többi része többé-kevésbé a csökkent ingerlékenység állapotában van. A nagyagyféltekék optimális ingerlékenységű részeiben könnyen alakulnak ki új feltételes reflexek és sikeresen munkálódnak ki differenciálódások. Ez tehát adott pillanatban a nagyagyféltekék alkotó szakasza.”¹¹

Torz formában ez a valóságos mozzanat tükröződik a mélylélektan „lámpás-elméletében”. Az indukciós gátlással azonban nem merül ki a tudat pavlovi jellemzése. Pavlov itt ugyanis „csak” a tudatosulás mechanizmusát vázolja fel; a tudatot mint állapotot jellemzi, az „adott pillanatot” rögzíti. A tudat azonban átfogóbb értelmezésben bonyolult struktúra, amely csak a második jelzőrendszer mechanizmusainak ismeretében jellemezhető. Szemben az állattal, amely csak szimultán kapcsolásra képes — az ingerre csak az ingerhez hasonlatos emlékkép jelenik meg tudatában és irányítja mozgásos magatartását — az ember, éppen a második jelzőrendszer birtokában successív kapcsolás lehetőségeivel rendelkezik, a külső ingerek hatására képzetek tömege elevenedik fel benne. A mozgás irányításának így bonyolultabb mechanizmusai alakulnak ki.

A pszichológia ezeket a folyamatokat jellemezve — pontosabban ezeknek a folyamatoknak egy aspektusát megragadva —, kiemeli: „A tudat jelenléte az embernél tulajdonképpen azt jelenti, hogy az élet, a közös tevékenység folyamatában kialakul illetve létrejön a többé vagy kevésbé általánosított ismereteknek egy olyan szavakban objektivizálódott összege (vagy rendszere), amelynek közvetítésével képes a világot és önmagát megismerni.”¹²

¹⁰ Nyírő Gy.: *Psychiátria*. Bp. 1960. 152—153. o.

¹¹ Pavlov: *Húsz év tapasztalatai*. Pavlov művei III. Budapest 1954. 160. o.

¹² Rubinstejn: *Principi i putyi razvityie pszichologii*. Moszkva 1959. 276. o.

A tudat aktív folyamata. A successív kapcsolás lehetőségeivel rendelkezve az ember képes a maga tudatában a képeket és gondolatokat logikailag összekapcsolni, továbbfejleszteni. A tudat nem egyszerű kópiája a valóságnak, hanem alkotó visszatükrözés. Ez teszi lehetővé, hogy a gondolat megelőzze a cselekvést, az események természetes menetét.

A szecsenovi—pavlovi fiziológia eredményeire támaszkodva a pszichológia feltárta az akaratlan és akaratlagos mozgások mechanizmusát. Így vált lehetségessé a pszichológia számára, hogy a *tudat irányító funkcióit* is behatóan tanulmányozza: feltárja a serkentő és végrehajtó irányítás sajátos, csak az emberre jellemző mechanizmusait. A tudat ugyanis nem egyszerűen megismerés. A tudás csak az egyik, az eredményt kifejező oldala a tudatnak; a leglényegesebb: a *tudat konstrukciós, alkotó-irányító tevékenysége*. Ez a mozzanat a mélylélektan tudatkoncepciójában teljesen elsikkad.

Az agy a tudat szerve: az agy tevékenysége élettani, fiziológiai folyamatok által determinált. Azonban az *agy nem forrása*, hanem *eszköze a tudatnak*. A tudat tartalmát nem lehet organikus folyamatokból, a pszichés mechanizmusból levezetni. *A tudat tartalma társadalmilag determinált. A tudat csak mint társadalmi jelenség értelmezhető helyesen.* A tudat az ember tudata, az ember pedig társadalmi lény, mely a munkatevékenység eredményeként emelkedik ki környezetéből. A közös társadalmi tevékenységben, a munka folyamatában válik a természet objektummá; e folyamatban fogja fel az ember a külvilághoz való viszonyát, mint viszonyt. A tudat hordozója mindig a konkrét történelmi személyiség. A tudatban társadalmi tartalmak tükröződnek; az ember szükségletei és igényei társadalmilag meghatározottak.

A tudat meghatározása csak akkor lehet teljes — s tegyük hozzá az ösztönök és a tudattalan helyét és szerepét az emberi magatartás determinációjában csak akkor értelmezhetjük helyesen — ha mindezeket az oldalakat, a tudat lényegének és megnyilvánulásának különböző aspektusait megragadja.

A dialektikus materializmus — a fiziológia és a materialista pszichológia eredményeire támaszkodva — a tudatnak ilyen átfogó meghatározását adja: *A tudat a legmagasabbrendű anyag, az emberi agy funkciója amely lehetővé teszi az objektív valóság céltudatos, alkotó visszatükrözését: a tárgyak és jelenségek lényegének megismerését; a cselekedetek előzetes gondolati felépítését és irányítását, a helyes orientációt, az ember és a természeti-társadalmi valóság közötti kapcsolatok szabályozását és ellenőrzését.**

A tudat materialista — s tegyük hozzá — dialektikus és történelmi értelmezése összeegyeztethetetlen az ösztönöket — legyen szó akár „mitikus ösztön-energiákról”, akár minden organikus működéstől független „irányító ösztönről” vagy sorsmeghatározó „génparókról” — az emberi magatartás determinánsaként feltüntetett mélylélektani szemlélettel.

De összeegyeztethetetlen a tudat materialista értelmezése a lelki élet ún. topikus felfogásával is. Tagadunk mindenféle misztikus Ősént, időtől és tértől független „lelki aktust”, minden „princiálisan” megismerhetetlen „lelki tartalmat.”

Az elmondottakból egyáltalán nem következik, hogy tagadjuk a tudattalan kategóriáját. A tudattalan az emberi psziché egyik valóságos szférája; vizsgálata ezért szükséges, nem mellőzhető. A tudattalan freudi értelmezése

* A tudat irányító-konstrukciós tevékenységével részletesen foglalkozik Szpirkin: Proiszhozsdenyie szoznanyie (Moszkva, 1960) című műve.

azonban elfogadhatatlan számunkra. Már az ösztönfolyamatok elemzése során utaltunk arra, hogy „ösnélküli ösztönvilág”, „Ős ösztön” posztulálása mélyen tudománytalan. Nem kevésbé tudománytalan és ezért elfogadhatatlan az öröklött faji emlékek, a gyermekkori szexuális élmények „tudattalan” magatartásmeghatározó szerepére való mindenféle hivatkozás is.

Freud mai követői hajlandók túlbecsülni a mélylélektannak a tudattalan feltérképezésével kapcsolatos érdemeit. Hermann egyenesen arról ír, hogy Freud feltárta a tudattalan struktúráját, tartalmi sajátosságait, törvényszerűségeit. Maga Freud úgy látszik kevésbé tájékozódott az óskáoszban: „Ne várják — írja 1932-ben —, hogy az ósénről az elnevezésen kívül valami sok újat tudok mondani. Személyiségünk sötét hozzáférhetetlen része ez, azt a keveset amit tudunk róla, az álommunka és az ideges tünetek tanulmányozása révén szereztük és így tudomásaink legnagyobb része negatív jellegű, csak az én ellentétéként írható le.”¹³

Freud természetesen egy sor „új” mozzanattal gazdagította a tudattalan fogalmát. Megoldási kísérletei azonban — bármennyire tetszetősek s divatosak még napjainkban is egyes nyugati országokban — nem vitték előre a kérdés tudományos megoldását. A tudattalan vizsgálatával kapcsolatban már a 19. század utolsó évtizedeiben két irányzat alakult ki: egy tudományos, materialisztikus és egy spekulatív megoldásokkal kísérletező idealista irányzat, amely sajátos módon fejezi ki az „ész hatalmából” kiábrándult polgári gondolkodás misztikus, irracionális „hangulatait”. Freud ennek a Carus és Eduard Hartmann által reprezentált spekulatív irányzatnak folytatója. Megoldási kísérletei, melyben sajátos módon keverednek a szubjektív idealizmus és a mechanisztikus materializmus elemei, ezért tudománytalanok: a tudattalannal kapcsolatos hipotézisei minden objektív bizonyítási apparátust nélkülöznek.

A materialista pszichológia a fechneri—szecsenovi vonal folytatója. Fechnernél még csak elemeivel találkozunk a kérdés materialista megközelítésének. Érdeme, hogy a tudattalant anyagi folyamatként elemzi. Azokat a processzusokat sorolja a tudattalan fogalomkörébe, amelyek nem rendelkezvén elegendő erővel nem érik el az ingerküszöböt. A leibnizi petite perception-t is ilyen értelemben magyarázza, úgy vélte, hogy a pszichikai tevékenység meghatározott periódusokban a tudatküszöb szintje alá esik. A kérdés komplex megoldása irányában Szecsenov teszi meg az első lépéseket. Világosan elhatárolja a psziché és a tudat fogalmát: kimutatja, hogy a pszichikus folyamatok nem minden esetben érik el a tudat szintjét. Nála találkozunk először a rejtett pszichikus mozgások, a bonyolult agytevékenység nem tudatos formáinak analízisével.

Pavlov is foglalkozott a tudattalan problematikájával. A rejtett pszichikus mozgásokat azzal magyarázta, hogy a különböző bonyolult tartalmú élmények gátlás alá kerülve nem semmisülnek meg, hanem „öntudatlanságba” süllyednek, hogy később a gátlás gyengülésekor újra tudatossá váljanak. Pavlov az ilyen „tudattalan” élmények fiziológiai alapját a feltételes reflexek álcázódásában, a gátlások felszabadulásával (a gátlás gátlása, amely a reakciók gátlástalanításához vezet) kapcsolatos mechanizmusok működésében találta meg. Vitathatatlan, hogy ezek az öntudatlan, külső hatások nyomán létrejövő és gátlás alá kerülő élmények a viselkedés bonyolultabb formáinak dinamiká-

¹³ Freud: i. m. 88. o.

jára is mély hatást gyakorolnak.^{14*} A tudattalan élmények és az ösztönök nem azonos típusú jelenségek.

Pavlov új kapcsolatok képződését is lehetségesnek tartja a tudat bizonyos „homályosabb” szféráiban. A kísérletek során ugyanis bebizonyosodott, hogy „új kapcsolatok képzése az agykéregnek nemcsak az optimálisan ingerelhető területeiben, hanem többé vagy kevésbé gátlás alatt álló részeiben is végbe-mehet. . . A szintetizálás a kéreg azon részeiben is lefolyhat, amely . . . a gátolt-ság bizonyosfokú állapotában van.”¹⁵

A tudattalan misztifikálásában nagy szerepet játszik Freud energia-elmélete. A tudattalan tartalmakból feltörő ösztönenergiáknak a mélylélektan démonikus szerepet tulajdonít. Pavlov iskolája ennek a rejtélynek a megoldá-sában is megtette az első lépéseket: experimentális úton konkretizálta a pszi-chikai energia fogalmát. Energián Pavlov az ideg-ingerületi folyamat energiáját értette, tehát konkrét, anyagi jellegű, mérhető fiziológiai energiát és ezt az idegsejtekben lévő speciális anyag készletének mennyiségével hozza össze-függésbe. A pszichikus működés energiája eszerint tulajdonképpen a magasabb ingerműködés energiája, az idegingerület energiája. Az asszociációnak, a pszichikus működés egyik fontos alapjelenségének fiziológiai alapját éppen az ingerületi energia *irányított* (két adott idegközpont közötti) vagy *irányítatlan* mozgása képezi.¹⁶

Pavlov útmutatásait követve számos kutató foglalkozik a kéregalatti folyamatok elemzésével. Lurija, Lange, Bogomoloc, Petrova, O'Connor, Furst jelentős eredményekről adhatnak számot. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a kér-dés átfogó megoldása — különösen a neurózisok, a pathogén affektív konflik-tusok területén — a jövő feladata. A tudattalan „térképén” sok még a fehér folt. Pozitív megoldást azonban csak a materialista alapokon nyugvó experi-mentális kutatásoktól várhatunk.

III.

A materialista és mélylélektani felfogást a tudat valamint a tudattalan értelmezésében mély, áthidalhatatlan szakadék választja el. Ebből adódik, hogy a magatartás determinációjának kérdésében is teljesen eltérő álláspontot képviselnek. Az ellentmondás itt is antagonisztikus természetű.

Már utaltunk arra, hogy a mélylélektan a pszichés determináció elvét vallja; a tudattalan folyamatoknak, az ösztönenergiáknak ezért tulajdonít centrális jelentőséget. A pszichés mechanizmusok valóban résztvesznek a determináció folyamatában, nélkülözhetetlen láncszemei az emberi cselekvés-nek. E mechanizmusok azonban „csak” közvetítő közegek; nem végső okai a cselekvésnek.

A pszichikus működés természetét és eredetét tekintve biológiai jelenség. Azonban az emberi agynak az a veleszületett adottsága, hogy a környező való-

* A tudattalan fogalmáról lásd részletesebben H. Wells: Pavlov and Freud. Inter-national Publishers New York. G. E. Szuharjeva: „Klinicszeszkie lekcii po pszichiatriti detsz-kovo vozroszta”. Moszkva, 1959. Furst: „A neurotikus környezete és belső világa” (oroszul, Moszkva, 1957). Garai László: A tudat és tudattalan dialektikus materialista fogalmához. Pszichológiai Szemle. 1961. 2. szám.

¹⁴ Pedagógiai Szemle. 1959. 677. o.

¹⁵ Pavlov: Előadások a nagyagyféltekéről. Budapest 1952. 258 o.

¹⁶ Magyar Filozófiai Szemle. I. évf. 2—4. sz. 314. o.

ságot visszatükrözze, a valóság tárgyaival és jelenségeivel való hatékony kapcsolat eredményeként bontakozik ki. A pszichikus működés az emberi agy külső tényezők által meghatározott válaszműködése. A pszichikus jelenségeket, a belső indítékok egész rendszerét — beleértve az ösztönfolyamatokat, a tudatalan szférákat is —, az embernek mint szubjektumnak az objektív külvilággal való kölcsönös viszonya szabja meg. A lelki élet tartalma, a „belső indítékok rendszere” a szubjektum tevékenysége folyamán, társadalmilag meghatározott feltételek között alakul ki.

A külső hatások csak akkor válnak pszichikai aktussá, ha keresztül haladnak az ember érzés- és gondolatvilágának meghatározott struktúráin. A külső hatásoknak a belső feltételek által való közvetettsége az agykéreg reflextevékenységében leli magyarázatát. Az agyba belépő minden inger korábbi impulzusokon alapuló kapcsolatok egész rendszerébe ütközik. E struktúrák tehát maguk is külső hatásokra vezethetők vissza. Az emberi cselekvés elsődleges oka az emberen kívül van; ez a külső ok azonban úgy határozza meg az ember magatartását, hogy tudatában visszatükröződik.

Az ember „belső világa” a „külső világ” által meghatározott. A személyiség, a jellem sajátos vonásai, az erkölcsi értékek, a társadalmi érintkezés folyamatában, a társadalmi követelmények hatása alatt formálódnak s válnak az emberi cselekvés belső motívumává. A társadalmi hatások nyomán formálódó személyiség azonban nem passzív tárgya, felfogó közege a külső indítékoknak. Mint Rubinstejn mondja: az ember nemcsak objektuma a különböző befolyásoknak, hanem szubjektum is, amely a külső természet megváltoztatásával saját személyiségét is megváltoztatja és magatartását tudatosan irányítja.* Az emberi személyiség fejlődése azért nem egyszerűen különböző külső faktorok mechanikus kölcsönhatásának produktuma, hanem a külvilággal sokoldalú kölcsönhatásban álló e tényezők által determinált szubjektum önmozgása.

A mélylélektan mechanisztikus szemléletmódja következtében képtelen megragadni a „külső” és a „belső”, az objektív és a szubjektív bonyolult dialektikáját. A valóságban — mint láthattuk — a „külső” és a „belső” szüntelenül helyet cserélnek, az objektív szubjektívvé alakul: a belső indítékok világa tulajdonképpen nem más, mint az agy visszatükröző működése folyamán kialakuló rendkívül komplex „rendszer”, amely igen magas fokon szabályozza és tökéletesíti önmagát.

A mélylélektan álláspontja nem azért elfogadhatatlan, mert a pszichés mechanizmusoknak jelentőséget tulajdonít — bár kétségtelen: tévedéseik egyik forrása, hogy e mechanizmusok valóságos szerepét felduzzasztják, sőt nem egy esetben kizárólagossá teszik. Az alapvető hiba; e mechanizmusok természetének helytelen értelmezése. A mélylélektan elvonatkoztat a tartalmaktól. A magatartás egyszerű és bonyolult formáit azonos mechanizmusokra vezeti vissza; a legbonyolultabb tevékenységi formákban is meghatározott ösztönök megnyilvánulását, szublimálódását látja. Azonban a „tartalomtól” — mint erre már a tudat vonatkozásában rámutattunk — nem lehet elvonatkoztatni. A kérdés lényege ugyanis: — legalábbis a cselekvés motivációja szempontjából — hogy *mi* tükröződik a reflektorikusan meghatározott folya-

* A pszichés folyamatok determinációjának kérdésével Rubinstejn két művében is behatóan foglalkozik: *Bityije i szoznanyije*. Moszkva 1957. *Principi i putyi razvityie psichologii*. Moszkva 1959.

matokban; a magatartást a tudat tartalma s nem egyszerűen a pszichés oldal mechanizmusa determinálja.

Rubinstejn nem véletlenül emeli ki: a pszichés tulajdonságok csak a külvilághoz való viszony alapján, tehát csak az életmód és a tevékenység vonatkozásában érthetők meg. A pszichés sajátosságok nem önmagukban, vagyis mint szubjektív adottságok, hanem tartalmuk, azaz a külvilághoz való viszonyuk alapján vizsgálandók.

Téves következtetések egész sora adódik a pszichés mechanizmusok szerkezetével (topikájával) kapcsolatos freudi állásfoglalásból is. E rendszerben a tudattalan „kiszámíthatatlan”, „független” elem, amely az ember cselekedeteit végzetszerűen meghatározza. Valamennyi mélylélektani iskola álláspontja megegyezik abban, hogy a tudattalanba visszaszorított lelki tartalmak az ember sorsában — ilyen vagy olyan módon — irányító szerepet játszanak. A „felettes-én”, a civilizátor, mint külső tényező szemben áll az ember belső vágyaival, szükségleteivel; e vágyak azonban — hangsúlyozza a mélylélektan — végzetszerűen útát törnek maguknak.

A mélylélektan alapvető tévedése ebben az összefüggésben — az előbbi párhuzammal élve — nem a tudattalan élmények, ösztönfolyamatok valóban jelentős szerepének hangsúlyozása. A tudat irányító és ellenőrző szerepének lebecsüléséből — tegyük hozzá: a tudat természetének helytelen értelmezéséből — fakadnak téves következtetések.

A mélylélektan a személyiség komplexumából kiszakítva, az ember tudat-és érzelemvilágával szembeállítva vizsgálja a tudattalan élményeket. Lebecsüli a magasabbrendű érzelmi és akarati folyamatok — különösen gátlásfolyamatok — szerepét az emberi magatartás determinációjában. Szem előtt téveszti, hogy az ösztönöket — legyen szó akár Freud libidójáról vagy Szondi ösztöntörvényeiről — nemcsak azok az ingerületi energiák befolyásolják „belülről”, amelyek bizonyos külső vagy belső feltételek hatására feltörnek a „tudatalatti rétegekből”, hanem olyan, az ember magasabb idegtevékenysége által irányított tudati elemek, érzelmi állapotok és velük szoros kölcsönhatásban álló akarati energiák is, melyekben a társadalmi morál, az emberi érintkezés követelményei tükröződnek. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez az egyoldalúság a tudat természetének egyoldalú értelmezéséből fakad: nem látják — pontosabban tagadják —, hogy *az emberi tudat, mint a társadalmi élet terméke képes a környező társadalom érdekeinek, igényeinek felfogására, s ebből fakadóan képes saját cselekedeteit irányítani és ellenőrizni.* Álláspontjuk lényegében a kérgi folyamatok, a második jelzőrendszer domináns szerepének tagadását jelenti az emberi cselekedetek irányításában.

A mélylélektan mellőzi a tudat által irányított akarati folyamatok érdemi elemzését is. Pedig a kérdés éppen a kriminalitás, az aszociális magatartásformák helyes értékelése szempontjából nagy jelentőséggel bír.

Az akaratlagos mozgások a cselekvés gondolatának és a cselekvésnek feltételes kapcsolatain alapszanak. Akarati cselekvésről akkor beszélhetünk, ha a cselekvés gondolata feltételes kapcsolatban van a tényleges cselekvéssel és irányítja azt. Pavlov szerint ez a folyamat úgy játszódik le, hogy a cselekvés gondolata nyelvi jelekkel megjelenik a *tudatban*, amely — a megfelelő feltételek meglétében — a feltételes idegkapcsolat révén kiváltja a cselekvés reflexét.

Mindez a legszorosabban összefügg a cselekvés motivációjának helyes értelmezésével. Az akarat funkciója a cselekvés irányítása oly módon, amint

azt az ember szükségletei, megismerési és viszonyulási struktúrái meghatározzák. Mert végső soron a szükségletekből, s azok felismeréséből jönnek létre azok az ingerek vagy ingerkomplexumok, amelyek az egyén belső, vagy az egyén és a környezet között fennálló egyensúlyrendszer változásait jelzik és ugyanakkor működésbe helyezik az egyensúly helyreállítását célzó tudatműködést. A materialista pszichológia ezeket az ingereket vagy ingerkomplexumokat nevezi motívumoknak.

A mélylélektanban teljesen egyoldalúan és torz formában tükröződik ez a folyamat. Egyrészt ugyanis a motívumokat — mások hiányérzet törekvésnek nevezik — kizárólag az ösztönélet lefojtott energiáiból származtatják, másrészt — s ez összefügg azzal, hogy az akaratot nem mint specifikus tudati erőfeszítés által karakterizált lelki folyamatot értelmezik —, figyelmen kívül hagyják, hogy ezek az ingerek a tudati szférákon keresztül haladva, a sajátágosan emberi akarat segítségével válnak a cselekvés indítékaivá. A tudat képes az ingerek által megjelenített motívumokat a társadalom által támasztott és a nevelés által közvetített követelmények mérlegén mérlegelni. E követelmények meghatározott megismerési struktúrákban és magasabb gátlásfolyamatokban materializálódnak. A determinációnak a pszichikum által való közvetettsége, — melyről korábban szövegtünk — azt eredményezi, hogy az ember magatartását nemcsak az adott pillanatban ható külső tényezők határozzák meg, de ismeretanyag, érzelmi viszonyulások formájában azok az emlékenyomok is, amelyek a múlt és a jövő szerepére utalnak.

A megismerési struktúrák jelentőségéről még egy vonatkozásban szólnunk kell: a megismerés folyamán az ember nemcsak az egyes tárgyak és jelenségek jelentőségét tárja fel, de meghatározott viszonyt is kialakít e tárgyak és jelenségek irányában. Ennek a következménye, hogy a tárgyak és jelenségek nemcsak mint a megismerés objektumai jelentkeznek, de mint a magatartás mozgatóerői is. Így válik az ismeret meggyőződéssé, a meggyőződés pedig ösztönös, vagy tudományos világnézet alakjában a magatartás egyik legfontosabb determinánsává. A mélylélektan teljesen közömbös e mozzanattal szemben.

A tudat, a második jelzőrendszer irányító szerepe negatív oldalról is bizonyítható. Goldstein, Gelb, Lurija kísérletei igazolják, hogy az absztrakt fogalmi gondolkodásban történt sérülések eredményeként az ember a szándék nélküli cselekvés színvonalára süllyed, melyeket csak a szituáció és a már kialakult mechanizmusok határoznak meg.¹ Hasonló megállapításokat tesz Nyiró Gyula a megismerési organizáció zavaraival kapcsolatban.² Ez az állapot egyébként a kriminalitás okainak vizsgálata szempontjából rendkívül figyelemreméltó, azonban semmi körülmények között sem tekinthető normál állapotnak, mint azt a mélylélektan egyes korifeusai hirdetik.

Már utaltunk arra, hogy a freudizmusban a mechanikus materializmus és az idealizmus elemei keverednek. E megállapítás látszólag ellentmondó tartalmakat takar. De csak látszólag. A vulgáris materializmus — s tegyük hozzá a mélylélektan is — a magatartás determinációját az emberi szervezeten belüli fiziológiai viszonyok zárt körén belül oldja meg. Ezzel — mint azt Rubinstejn

¹ Goldstein K. und Gelb A.: Psychologische Analyse hirnpatologischer Fälle. Lurija: Travmaticheszkaja afazija. Idézi: Rubinstejn: Bityje i szoznanyije. Moszkva 1957.

² Nyiró Gyula: A lelki működés strukturális szemlélete a reflexfolyamatok alapján. Pszichológiai Tanulmányok I. k.

kimutatta — a vulgáris materializmus lényegileg elszakítja a pszichikait a léttől. A pszichikai elveszti objektivitását, s a tudati jelenségek magyarázata kapcsán óhatatlanul előtérbe kerülnek szubjektivista, irracionális elemek. Az emberi magatartás koronként változó céljait és tartalmait csak a társadalmi törvényszerűségek ismeretében lehet helyesen értelmezni. A freudizmus elveti a történelmi materializmust, az egyént önmagában, izoláltan vizsgálja, s ha egyáltalán foglalkozik társadalmi problémákkal — az utóbbi évtizedekben ez az igény egyre erőteljesebben jelentkezik — akkor nem a társadalom oldaláról közelíti meg az egyént, hanem az egyén oldaláról a társadalmat. A mélylélektan a társadalom törvényszerűségeit is az „ösztönök játékára” vezeti vissza. A „Totem és a tabu” eszmei kiindulópontjait vizsgálva Wilhelm Reich — Freud egyik legismertebb és legtekintélyesebb követője — megállapítja, „hogya a patriarchális társadalmat, — tehát a mai kapitalista rendnek megfelelő társadalmat — az ösztönök indirekt kielétele vagy elfojtása alakította ki.”³ E. R. Groves szerint minden szociális nyugtalanság az ösztönök kielégítetlenségéből fakad.⁴ C. H. Parker bevezette az ipusztériális pszichózis fogalmát; minden szociális feszültség, válságtünet oka az az ellentét, amely a modern ipari társadalmak bonyolult szervezettsége és az ember ősi, még a barlanglakók korában kialakult s ma is változatlan „természete” között fennáll.⁵ Hasonló következtetésekre jutott Freud egy másik követője W. F. Ogburn is. Meglátása szerint ezek a feszültségek csak a tudattalan folyamatok tudatosítása útján oldhatók fel.⁶ A történelmi materializmus félreérthetetlenül és egyértelműen szegezi szembe ezekkel a tudománytalan, szubjektív idealista tételekkel a maga igazságát: a társadalom fejlődését a társadalmi lét törvényszerűségei határozzák meg, mely törvények végső soron az emberi tudat, az emberi magatartás determinánsai is. Íme többek között ezért kibékíthetetlen a dialektikus materializmus és a mélylélektan ellentéte.

IV.

A determinációs folyamat értelmezéséből egyenesen következik, hogy a mélylélektan az aszociális magatartást s így a kriminalitást is az ösztönélet zavaraira vezeti vissza. A mélylélektan vallja: az aszociális magatartás nem más, mint neurotikus zavar. A kriminalitást illetően pedig — ami szerintük az aszociális magatartás szélsőséges formája — így hangzik a mélylélektan tétele: a pszichózis és a neurózis a belsőben megérett bűnözés, a bűnözés pedig a külvilágba transzportált neurózis.

A mélylélektan szerint a neurózis nem kivételes eset, hanem a civilizált társadalmak törvényszerű velejárója. Az egészség relatív fogalom. Nincs éles határ az egészség és a betegség között, hanem fokozatos átmenet, úgy hogy pontosan nem is lehet megállapítani, hol kezdődik a betegség.

A neurózisok — akárcsak a különféle pszichopátiák — okai lehetnek kriminális cselekedeteknek. A megismerési struktúrák és a hozzájuk kapcsolódó

³ A pszichoanalízis mellett és ellen. Emberismeret. II. évf. 1. sz. 78. o.

⁴ E. R. Groves, *Sociology and Psycho-Analytic psychology, An Interpretation of the Freudian Hypothesis*, AJS 107. o.

⁵ C. H. Parker: *Motives and Economic Life* PASS

⁶ W. F. Ogburn: *Social Change*. New York 1922.

intellektuális, morális érzelmek, visszanyúlási struktúrák sérülései valóban súlyos konfliktusokhoz vezethetnek. Egyszerűen lehetetlen — s tegyük hozzá mélyen tudománytalan — azonban a gyermeki magatartást általában e neurózisok oldaláról megközelíteni.

A kérdés a legszorosabban összefügg a lelki működések ún. váltógazdálkodásának a „kín és öröm elv”, valamint a „valóságelv” freudi koncepciójának bírálataival. Részletesen idéztük Freudnak és Aichornnak ezen „prinzipok” működésével kapcsolatos felfogását. Láthattuk, hogy a kriminalitást — e felfogás — az alacsonyabb fokon való rögzüléssel, az „öröm-elv” eluralkodásával magyarázza.

A fixáció — az alacsonyabb fokon való rögzülés — akárcsak a regresszió — a visszafejlődés — orvosiilag bizonyított tény. Az öröm- és valóság-elv spekulatív sémája azonban ezt a tényt nem magyarázza. A jelenség oka a viszonyulási struktúrák fejlődésében mutatkozó zavarokban keresendő. A materialista pszichiátria számottevő eredményeket ért el e jelenségek igazi természetének tanulmányozásában.

„A viszonyulási struktúra alacsonyabb szintjei erős dinamikus készletet jelentenek és a fejlődés alacsonyabb fokán igen kifejezetten meghatározzák az alkalmazkodás módját. A magasabbrendű érzelmek megjelenése tehát a felsőbb szintek kialakulását, az alattuk levő szintek mérséklését, gátlását okozzák. Míg az alacsonyabbrendű érzelmek késleltetési gátlás hiányában aktuális állásfoglalásra készítenek, a magasabbrendű érzelmek ennek az állásfoglalásnak a minőségét és intenzitását a megismerési struktúrákkal kapcsolatos kölcsönhatások révén erősen befolyásolják, s a magatartást a jövő érdekében határozzák meg. A viszonyulási struktúra felső szintjének elemei különösen a társadalmi alkalmazkodás szempontjából nagyfontosságúak.”¹

Az, ami a felszínen mint az „öröm-elv eluralkodása” jelentkezik, a valóságban nem más, mint az alacsonyabbrendű érzelmek felülkerekedése, a magasabbrendű érzelmek hiánya, vagy elerőtlenedése, ami a fiataloknál bizonyos esetekben az etikai és morális érzelmek elhalványulásában, vagy más esetekben a vitális ösztönös érzelmek túlsúlyában jut kifejezésre.

Mivel magyarázza a mélylélektan ezeket a negatív tüneteket? A tudatalanból feltörő, rejtélyes és kiszámíthatatlan ösztönfolyamatok jelentkezésével. A modern pszichiátria — éppen azért, mert helyesen értelmezi e jelenségek valódi természetét s mert feltárta fiziológiai mechanizmusukat — elveti a mélylélektan kínálta misztikus megoldásokat: a fixációt és a regressziót reális, valóságos okokra, elsősorban milieu hatásokra vezeti vissza.

„Az alacsonyabbrendű érzelmek túlsúlya a magzati állapotban vagy korai gyermekkorban keletkezett agyi károsodással — pl. agyvelőgyulladás —, elhanyagolt neveléssel, negatív környezeti hatásokkal — nyomor, család hiánya, rossz példa hatása — magyarázható.”²

Említsük meg, hogy a modern pszichiátria nem zárja ki az olyan esetek lehetőségét, amikor az alacsonyabb fokon való rögzülés hátterében valamilyen szervi fogyatékoság rejlik. Legjobb képviselői azonban a klinikai esetek gondos elemzése alapján arra a következtetésre jutottak, hogy ez csak igen kis

¹ Nyíró Gy.: A lelki működés strukturális szemlélete a reflexfolyamatok alapján. Pszichológiai Tanulmányok. I. k. 269. o.

² Rudolf Lennke: Neurologie und Psychologie. 1950. Leipzig. 273. o.

számú esetre jellemző.³ A döntő a milieu hatás, s mindenekelőtt az elhanyagolt nevelés.

A gyermek ösztönös kívánságai, vágyai és a tudati elemek konfliktusa nem csak a fixáció vagy regresszió következménye lehet. A pszichiátria csak az abnormális esetekkel foglalkozik; e jelenség azonban — szinte nap mint nap — normális fejlődést mutató gyermekeknél is tapasztalható.

A gyermekben élő, ösztöneiből fakadó szükségleteket, vágyakat, igényeket nem szabad elhanyagolni. Az ember mint élőlény a természet szerves része és létezésében alá van vetve a természet törvényeinek. Éppen ebből fakad — mint arra már utaltunk — az ösztönök jelentősége; ha kielégítésüket akadályozzuk, csak azt érzük el, hogy a szervezet által kitermelt és az élet fenntartásához nélkülözhetetlen energiák fojtottan, betegesen, görcsösen s ha kell, végső esetben bűnös úton törnek maguknak utat. Számos bűnöző fiatal körletében találunk ilyen mozzanatokot. A mélylélektan felfigyelt erre a jelenségre, azonban helytelen világnézeti és ismeretelméleti nézőpontjából fakadóan e jelenség egyoldalú magyarázatát adta.

Először: a gyermek vágyai, szükségletei és a társadalom követelményeit közvetítő tudati elemek kapcsolata a valóságban sokkal összetettebb, gazdagabb indázatú, mint azt az öröm-elv és a valóság-elv freudista skémája sejtetni engedi. A külső és belső feltételek dialektikája itt is sajátos módon érvényesül. A nevelés folyamatában céltudatosan kialakított szükségletek és vágyak is mint belső indítékok jelentkeznek. Hamis és tudománytalan ugyanakkor a szükségleteknek mint társadalomellenes jelenségeknek a jellemzése.

Másodszor: még a szervezet organikus működéséből fakadó ösztönös vágyak is — anélkül, hogy betegesen elfojtanák őket — mederbe terelhetők, irányíthatók. Az egészségesen fejlődő gyermeket *meg lehet tanítani* arra, hogy úrrá legyen vágyain s megtalálja kielégítésüknek társadalmilag elfogadható formáit. A társadalom követelményeit tükröző megismerési struktúrák és magasabb intellektuális érzelmek, nem spontán alakulnak ki; formálásukban *a nevelésnek* döntő szerepe van. A mélylélektan logikája: a gyermek aszociális, tehát neuraszténias. A szocialista nevelélmélet logikája: a gyermek aszociális, tehát neveletlen. A fixáció és a regresszió tény, de rendellenes fejlődés következménye s ezért káros és tarthatatlan, ha a fixáció törvényszerűségeiből akarjuk a gyermeklélektan általános törvényszerűségeit levezetni.

Nem vagyunk és nem lehetünk a gyermek fejlődésének passzív szemlélői. A társadalom szilárd követelményekkel, céltudatos ráhatásokkal kialakíthatja a tudati elemek, s a belőlük fakadó nevelési elvek hegemoniáját. Ezt a következetes nevelőmunkát nehezíti az ösztönök — még egyszer alá szeretném húzni, hogy a dolog lényege szempontjából közömbös, libidónak vagy agressziós ösztönöknek nevezzük őket — misztifikációja, a megismerési és viszonyulási struktúrák formálhatóságának tagadása vagy egyoldalú értelmezése.

„Az organizmus fejlődik amennyiben funkcionál; a gyermek fejlődik amennyiben nevelik és képezik. Ebben áll a gyermek pszichikai fejlődésének alaptörvénye. A gyermek pszichikai tulajdonságai nemcsak előfeltételei, hanem sokkal inkább eredményei egy egész fejlődési folyamatnak... Ezek

³ Eugen Bleuer: Lehrbuch der Psychiatrie. Springer Verlag 1955. Nyíró Gyula: Psychiatria. Budapest 1961.

fejlődése nemcsak kifejezésre jut a képzés és a nevelés folyamatában, hanem ebben a folyamatban megy végbe, ebben a folyamatban valósul meg.”⁴

A nevelés kérdésében egyébként mélyen ellentmondásos a mélylélektan álláspontja. Egyrészt hirdetik, hogy az ember aszociális lényként jön a világra s ezzel posztulálják a nevelés szükségességét, másrészt a nevelés — nem a merev lélektelen nevelés, hanem általában a nevelés — „kártékony” szerepét hangsúlyozzák, mert „minden nevelés feladata, hogy gátoljon, elnyomjon, eltiltsón,⁵ s ez a mélylélektan szerint neurozist eredményez.

Freud maga is érzi az ellentmondást és ezért írja „A nevelésnek a megengedés Scyllája és az eltiltás Charibdisé között kell útját megtalálnia. Amennyiben egyáltalában meg lehet oldani a feladatot, meg kell találnunk azt az optimumot, mellyel a legjobb eredményt érhetjük el és legkevesebbet ártunk.”⁶ Ugyancsak számos utalást találunk ezen ellentmondásra vonatkozóan Freud tanítványainál: Anna Freudnál, Edmund Fischernél, Hermann Aliznál, Székely Györgynél.

„A nevelés ugyanakkor, amikor a gyermeket — feladatának megfelelően szocialissá teszi, tehát hozzásegíti ahhoz, vagy reá kényszeríti, hogy beleilleszkedjék ebbe a társadalomba és pedig azáltal, hogy eredendően aszociális ösztöneinek elfojtására, ezek kiélésének feladására szorítja rá, — ugyanakkor ezen elfojtások útján a gyermeket neurotikussá teszi: ez pedig megint csak újabb aszociálitás alapját veti meg akár a felnőtt neuroziszban, akár pedig ennek aktívabb formájában: a kriminalitásban.”⁷

A nevelés folyamata természetesen nem ellentmondásmentes. A képességek fejlődésének már adott szintje és az elsajátítandó új tartalmak, a gyermek egyre tudatosabbá váló tevékenységének formái és a nevelő követelményei között dialektikus ellentmondás áll fenn. Ez az ellentmondás azonban nem negatív, hanem pozitív természetű s mint Rubinstejn, Kosztyuk és mások kimutatták, a személyiség fejlődésének fontos mozgatórugója. A helytelen nevelési ráhatások következtében — súlyos károkat okozhat például az életkori sajátosságok figyelmen kívül hagyása — ez az ellentmondás „megmerevedhet” s ez esetben valóban súlyos konfliktusok, magatartáshibák forrása. E konfliktusok azonban nem a nevelési folyamat lényegéből következnek, hanem a helytelen nevelési intézkedések törvényszerű velejárói.

A nevelés ellentmondásos értelmezéséből fakad a mélylélektan nevelési célkitűzése: feloldani a konfliktusokat, megteremteni a belső harmóniát, eljuttatni a gyermeket a relatív lelki egyensúlyhoz. Milyen természetű konfliktusokra összpontosít a mélylélektan s mit ért a lelki élet egyensúlyán?

A mélylélektan abból indul ki, hogy a jellemképződés lényegileg a hatodik életévre lezárul. A személyiség egész további fejlődése a korai gyermekkorban átélt élmények által meghatározott; az ember tulajdonképpen egész életén át ezeknek az első éveknél eseményeit ismétli. A gyermekkorai élmények — elsősorban a szexuális élmények — traumatikus hatásúak:

„Felismertük, hogy az első életévek (mintegy az ötödik életévig) több szempontból jelentőséggel bírnak. Először, mert magukban foglalják a szexualitás korai kivirágzását, mely az érett-kori szexuális élet szempontjából döntő

⁴ Rubinstejn: Grundlagen der Allgemeinen Psychologie. Berlin 1958. 200. o.

⁵ Freud: A lélekelemzés legújabb eredményei. Debrecen 1943. 177. o.

⁶ Freud: i. m. 177. o.

⁷ Székely: A mélylélektan szerepe a nevelésben. Emberismeret. II. 180. o.

jelentőségű ösztönzéseket hagy hátra. Másodszer, mert ezen időszakban szerzett benyomások a még ki nem fejlődött gyenge ént érik, melyre lelki traumaként hatnak. Az én az általuk előidézett indulatokat csak az elfojtás segítségével képes kivédeni, és ily módon az egyén a gyermekkorban szerzi meg a későbbi megbetegedésekre és működési zavarokra való hajlamot”.⁸

A mélylélektan számára ezért a kérdések kérdése: a gyermekkor élményanyagának és a korai gyermekkorban elszenvedett traumatikus sérülések feltárása és elemzése.

A környezetnek is ebben az összefüggésben tulajdonít jelentőséget a mélylélektan. A gyermek az anyához kötődik elsődlegesen. A család a gyermek természetes környezete. A neurózisok, az aszociális magatartásformák, a kriminalitás — hirdeti a mélylélektan — ezért a család és a gyermek, mindenekelőtt az anya és a fiú, az apa és a leánygyermek kapcsolatának kiegyensúlyozatlanságára vezethetők vissza.

Az természetesen vitathatatlan, hogy a gyermek fejlődésében — különösen az első években — a családnak és mindenekelőtt az édesanyának kulcs szerepe van. A tények azt is messzemenően igazolják, hogy a családban jelentkező diszharmóniák a gyermek fejlődésében súlyos zavarokat okoznak s szélsőséges esetekben fiatalkorú kriminalitásnak is kedvező táptalajjául szolgálnak.

A család szerepét és jelentőségét ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni. Miért elfogadhatatlan akkor mégis számunkra a mélylélektan álláspontja? Több okból. Először: eltérnek nézeteink a gyermek és a család kapcsolatának tartalmára vonatkozóan; másodszer elfogadhatatlannak tartjuk a korai gyermekkor túlbecsülésével kapcsolatos nézeteket; s végül másképpen ítéljük meg a társadalom és a család kapcsolatát, a környezeti kapcsolatok bonyolult rendszerét.

Nézzük meg először a családi kapcsolatok jellegére vonatkozó freudi nézeteket. Hermann Imre ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Társadalmi létünk fejlődését is meg tudja a lélekelemzés körvonalazni. Voltaképpen társaslényként születünk, erős hozzákötöttséggel anyánkhoz. Ebből a kettős egységből fejlődik a családi kötöttség. Ebben az apának, anyának, testvérnek különleges szerep jut osztályrészül. A szülővel kapcsolatos érzelmek, a nemi ösztöntől is vezettetve, nagy érzelmi felduzzadásokhoz vezetnek. Ezeknek az elméletét foglalja össze az ún. Oedipus-konfliktus. Úgyanígy a testvérek közti szeretet, irigység és vetélkedés társadalomformáló erővé válik.”⁹

Mint láthatjuk, ebben az értelmezésben a biológiai komponensek kerülnek előtérbe. Az anya, mint a gyermek „első szexuális ösztöntárgya” kap központi helyet e rendszerben. A család többirányú kapcsolatok rendszere. A biológiai kötődésnek is fontos szerepe van. Azonban a család mindenekelőtt társadalmi hatások közvetítője. A gyermek fejlődését a családi milieuban nem különböző „komplexusok” — tehát ösztönfolyamatok vagy azok zavarai —, hanem a nevelési szituáció, a gyermek élettevékenységének helyes vagy helytelen megszervezése determinálja.

Ebben az összefüggésben írja Rubinstejn: „A személyiség fejlődésének különböző periódusait az életmód és a létezési forma határozza meg, amely változik a csecsemőnél, óvodásnál, kisiskolásnál és iskolásgyermeknél.”¹⁰

⁸ Freud: i. m. 174. o.

⁹ Hermann Imre: Mi a lélekelemzés. A mai lélektan c. gyűjtemény 41. o.

¹⁰ Rubinstejn: i. m. 210. o.

Rubinstejn természetesen kiemeli: a gyermek életmódját, létfeltételeit a felnőttek határozzák meg, ezen belül elsősorban a család. E társadalmi jellegű hatótényezőt azonban nem állítja mereven szembe a biológiai érés követelményeivel. A magatartás determinációjával kapcsolatos dialektikus megközelítést — megragadva a folyamat lényegét — itt is messzemenően érvényesíti. Abból indul ugyanis ki, hogy a helyesen megszervezett nevelés figyelembe veszi az éréssel kapcsolatos követelményeket: az életmód tehát Rubinstejn szerint magában foglalja az érés feltételeit.

Az első életévek a gyermek fejlődésének fontos szakaszát képezik. A személyiség és jellemformálódás azonban csak megkezdődik ezekben az életévekben. A fogalmak és képzetek, a magasabbrendű érzelmek az értelmi fejlődés magasabb fokán alakulnak ki — tegyük hozzá: elsősorban a tanulás, az iskolai nevelés, a szélesebb értelemben vett társadalmi ráhatások következtében. Vagy talán az ember világnézetét, erkölcsi értékrendjét a nemi ösztön orális, pregenitális vagy a genitális szerveződése, vagy akár az uralmi vágy, az alacsonyabbrendűségi komplexumok határozzák meg?

Az első gyermekévek jelentőségének túlhangsúlyozása logikusan következik a tudat és a tudattalan freudi értelmezéséből; a második jelzőrendszer irányító szerepének tagadásából. Az, aki az ösztönnevelés elsődlegességét, a gyermekkori traumák magatartásmeghatározó szerepét hangsúlyozza, nem véletlenül közömbös a világnézeti, erkölcsi-politikai és általában az intellektuális neveléssel szemben.

Ami a család és a társadalom kapcsolatát illeti: a mélylélektani koncepció gyöngéje ebben az összefüggésben, hogy a családot az alapvető történelmi-társadalmi viszonyoktól elszakítva vizsgálja.

A mélylélektan például a fiatalok kriminalitást a családi élet zavarai által okozott pszichés sérülésekre vezeti vissza. Azt a kérdést azonban, hogy a családi élet ezen zavarai milyen tényezők által meghatározottak, vagy megválaszolatlanul hagyja; vagy egyszerűen a szülők magatartásában is a gyermekkori traumák hatását keresi és véli felfedezni. Búvós kör keletkezik ilyen módon: a gyermekkori traumák gyermekkori traumák okozóivá válnak.

Senki sem kételkedik abban, hogy neurotikus közegben előfordul egy ilyen fajta folytonosság is. A freudizmus azonban mindig, mindenütt neurotikusokat keres. „Tévedés volna azt gondolni, hogy a tudattalan és elfojtott gyermekkori élmények halmaza csupán a lelkileg beteg emberek életvezetését irányítja.”¹¹ A családi élet zavarai is — ha egyáltalán erről szó esik — a mélylélektan hívei szerint pszichogenetikus természetűek. Végső soron tehát a kriminalitás is pszichogenetikus eredetű. Azzal a kérdéssel, hogy a társadalmi viszonyoknak, a társadalmi tudat különböző formáinak mi a szerepük az amorális tünetek kialakulásában és felduzzadásában, a freudizmus nem foglalkozik.

A pszichés zavarok — az esetek túlnyomó többségében — maguk is társadalmi eredetűek, mint ahogy a családi élet is meghatározott az adott társadalmi körülmények és viszonyok által. Az ok és okozat között bonyolult dialektikus viszony áll fenn; ezek megfelelő feltételek között szüntelenül helyet cserélnek, átcsapnak egymásba. Az okoknak mégis megvan a sajátos hierarchiájuk: különbséget tudunk és kell tennünk elsődleges és másodlagos okok között. Az általunk vizsgált folyamatban éppen a mélylélektan által mellőzött materiális viszonyok és az általuk meghatározott társadalmi tudatformák — minde-

¹¹ Benedek I.: Az ösztönök világa. Budapest 1948. 212. o.

nekelőtt erkölcsi viszonyok — töltik be az elsődleges és meghatározó ok szerepét. A környezet nem azonosítható a mikrokörnyezettel, s maga a mikrokörnyezet is meghatározott az alapvető történelmi-társadalmi viszonyok által. Olyan összetett társadalmi jelenségeket, mint a fiatalok nevelése, vagy a kriminalitás, csak az egyes társadalmi rendszerek vetületében lehet megérteni. Aki ezt tagadja, az a valósággal, a történelmi materializmus alaptételeivel fordul szembe.

V.

A mélylélektan klasszikus álláspontjának ismeretében bátran elmondhatjuk: a magatartás determinációjának kérdésében a neofreudizmus az „ortodoxok” kérdésfeltevését lényegileg nem haladja meg. Áll ez a neofreudizmus hazai képviselőire is. Legfeljebb a „klasszikusok” egyes túlzásain adnak túl; találkozhatunk módosításokkal, finomításokkal a részletekre vonatkozóan; a freudizmus alaptételeit azonban nevéhez méltóan híven őrzi a neofreudizmus.

A mélylélektan „alkalmazása” hazánkban — alapvetően más társadalmi-történelmi feltételek és ezekből fakadó ideológiai viszonyok mellett — szükségszerűen másképp esik latba. Feladatunk jellegéből adódóan csak két összefüggésre akarunk utalni.

Az „erkölcsi értékek” felbomlása, a demoralizáció, az egyre gyorsabb ütemben növekvő fiatalok kriminalitása, a kapitalista társadalom egyik legaggasztóbb válságtünete. Még azokban az országokban is, amelyekben átmenetileg a prosperitás jelei mutatkoznak, évről-évre nő a fiatalok bűnözése: egyre erőteljesebben jelentkeznek az amorális jelei.

E tünetek a legszorosabban összefüggnek az imperializmus strukturális betegségeivel, a kapitalizmus általános válságával. Még a pozitivisták szociológiája is — amely mechanikus szemléletmódjából fakadóan képtelen a jelenségek komplex elemzésére, a társadalmi folyamatok és az egyén cselekedetei közötti bonyolult dialektikus átmenetek megragadására — megállapítja: „Egy dinamikus versenyre épített és anyagi nyereséget hajhászó társadalom, amelyben a kizsákmányolás általános jellegű, szükségszerűen nagyszámú bűnözőt termel ki.”¹ E szociológusok is kénytelenek leszögezni: „e társadalomnak — a mai amerikai társadalomról van szó — szinte minden sajátossága kriminogén hatású.”²

Érthető, hogy a kapitalista országok vezető köreinek — amelyek évtizedek óta képtelenek úrrá lenni az egyre növekvő amorális tagadhatatlan tüneteik — nincsenek inyére ezek a megállapítások. A burzsoáziának az indeterminizmus kedvez; örömmel karol fel minden olyan elméletet, amely a társadalomtól független szférákban keresi az amorális, a válságtünetek magyarázatát.

Elemmezve a freudizmus „árfolyamnövekedésének” okait Gisela J. Hinke, a neofreudizmus egyik lelelkesebb amerikai propagátora így ír: „A szociológusok végső soron átértékelték a haladásra, a racionalizmusra, a tudományra vonatkozó nézeteiket és új módon fogalmazták meg saját tudományáguk feladatait. Az első világháború után elvesztették a haladásba való hitüket, amelyet korábban a racionális emberi gondolkodás produktumának tekin-

¹ Idézi: Theisz Endre: A bűnözés okainak statisztikai vizsgálata. Jogtudományi Közlöny 1958. 11 — 12. sz.

² Baron: The Juvenile in Delinquent Society New York. 1956.

tettek. . . . A szociális haladás, a szociális problémák megoldása szükségessé teszi azoknak a törvényeknek a feltárását, amelyek az emberi irracionálismust irányítják.”³

A neofreudizmus irracionális tényezőkre épít; ez növekvő népszerűségének alapvető oka. A kriminalitást a frustrációval, a tudattalan szférák „szeszélyes játékával” magyarázza. A neofreudizmus hívei a környezetet a család pszichés szerkezetével azonosítják; kapitalizmus, imperializmus, szocializmus „ismeretlen” fogalmak e kutatók számára.

A neofreudizmus hazai képviselői körültekintőbbek. Jószándékú útkezeséstől vezettetve vagy egyszerűen a körülmények „kényszerítő hatása” alatt tesznek bizonyos „engedményeket”. Álláspontjuk azonban a lényegyet tekintve megegyezik a neofreudizmus „nemzetközi tekintélynek” örvendő elméleti megállapításaival.

Itt van például Majláth cikke. Bevezetőben leszögezi: „Korproblémával állunk szemben, mely különböző társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedésben élő népeknél is előfordul.”⁴ A továbbiakban hozzáteszi: „Még az ötvenes évek időszakában is olyan vélemény uralkodott nálunk ebben a kérdésben, hogy ennek gyakorlati jelentősége nem igen számottevő és lényegében elhanyagolható, hiszen a bűnüldözésnek elsődleges célja az osztályellenség letörése. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a fiatalok kriminalitást — fejlődésünk akkori szakaszában — nem vették komolyan, szinte nem létezőnek tekintették. Ma már világosan és egyértelműen látjuk, hogy a kérdés nem ilyen egyszerű, hanem együttjár társadalmi fejlődésünk egyéb problémáinak megoldásával.”⁵

A kérdés valóban nem ilyen egyszerű. Majláth persze jogosan ítéli el azokat, akik bagatellizálták a fiatalok kriminalitás veszélyét. A szocializmus valóban nem szünteti meg egyik napról a másikra a kriminalitást, sőt az ellenforradalmat megelőző években azt is tapasztalhattuk: a kriminalitás átmenetileg növekszik, ha a társadalomban feloldatlan ellentmondások vannak, ha elhanyagoljuk a kriminalitás elleni céltudatos, körültekintő harcot. Az ifjúság nevelése rendkívül bonyolult folyamat, számtalan hatás eredője: kitérők, átmeneti visszaesések lehetségesek.

A tudományos kutatás feladata, hogy a sokszor egymásnak ellentmondó tények halmazából kihámozza a törvényszerű mozzanatokat, a folyamatot alapvetően jellemző tendenciákat, irányzatokat. A szocializmust minden átmeneti visszaesés ellenére — a tények tanúsága szerint — a fiatalok kriminalitás csökkenése, az erkölcsi viszonyok fokozatos megszilárdulása jellemzi.

Minderről Majláth cikkében — amelynek célja pedig a szerző meghatározása szerint, hogy érzékeltesse „a gyermekkori és fiatalok kriminalitás többsíkúságát, komplex jellegét” — szó sem esik. Senkinek sem áll szándékában tagadni: a fiatalok kriminalitása „korprobléma”. Ez a kortünet azonban „a különböző társadalmi és politikai berendezkedésben élő népeknél” *nem azonos módon jelentkezik*. Majláth — éppen azért, mert mindig és mindenütt a frustrációt, az érzelmi konfliktusokat, a szexuális traumákat keresi — teljesen figyelmen kívül hagyja a jelenségek konkrét okát, a züllés jellegzetes

³ „Modern sociological theory in continuity and change” edited H. Becker and A. Boskoff. New York 1957. 664. o.

⁴ Majláth György: A gyermekkori kriminalitásról. Pszichológiai Szemle. 1960. 4. sz. 402. o.

⁵ Majláth: *uo.*

megnyilvánulásait, az egész folyamat *eltérő irányát* a kapitalista és szocialista országokban.

A felszínen vitathatatlanul tapasztalható bizonyos azonosságok: gondolkodik a civilizatórikus fejlődés — különösen a nagyvárosi életmód —, a háborús pszichózis kihatásaira. Majláth azonban megkerüli ezeket a problémáknak az érdemi elemzését. Ígéretet kapunk ugyan „társadalmi fejlődésünk problémáinak” elemzésére; az elemzés azonban leszűkül a neo-freudizmus szemlélet által körülhatárolt területekre; olyan kardinális kérdések, mint a morális intervallum, a hipster szemlélet hatása, az átmeneti korszakot specifikusan jellemző ellentmondások elemzése teljesen elkerülik figyelmét.

Majláth rabja a freudista logikának: mindig, mindenütt neurotikusokat, pszichopátákat keres. Itt van pl. a következő megállapítása: „Rendkívül magas a saceres vagy e kórfórmával azonos tüneteket (pirománia, dipsománia, kleptománia, poriománia, stb.) mutató gyerekek illetve fiatalok száma.”⁶ Cikkének ez a mondata nagyon „tudományosan” hangzik. A tudományos pszichiátria azonban rég megállapította, hogy a pirománia és a kleptománia üres fikció. Nyírő Gyula írja „Kényszercelekvések közé sorolták, különösen a régi szerzők a látszólag céltalan lopásokat, gyűjtogatásokat. Hosszú gyakorlatom alatt azonban egyetlen ilyen esettel sem találkoztam.”⁷ Majláth rövid gyakorlata alatt nagy számban találkozott viszont ilyen fiatalokkal. Vagy lehet, hogy egyszerűen csak „neveletlen” volt az, akit ő kleptomániásnak nézett?*

A kár, amelyet a freudizmus hazai újrajelentkezése okoz, nem csak elméleti jellegű. A szocializmusban adottak a fiatalkorú kriminalitás elleni sikeres harc feltételei. A mélylélektani szemlélet egyes területeken akadályozza ennek a harcnak eredményes kibontakozását.

A neofreudizmus a reszocializálás híve. Ellenzi a represszáliák minden formáját; szerintük mindenki, aki a fiatalkorú bűnözők büntetése mellett kardoskodik: antihumanista. A fiatalkorú nem lehet bűnös — vallják. A bűnösség és a nevelésre szorultság alapjaiban ellentmondanak egymásnak; a bűnösség és a nevelés a reciprocitás viszonyában állnak: amennyire nagy a nevelési hiányosság, annyira kicsi a bűnösség. Nevelésen persze mindenképp ösztönnevelést értenek.

A reszocializálás szükséges mozzanata a kriminalitás elleni küzdelemnek. De csak mozzanata. A társadalom — legalábbis a jelen körülmények között — nem mondhat le a represszióról; a reszocializálás nem lehet önmagában a huliganizmus elleni harc hatékony fegyvere.** A büntető intézeteket nem helyettesíthetik a fiatalok „gyengédségigényére” építő idegszanatóriumok. Itt is kétfajta logika ütközőpontjába kerültünk; az analitikus pedagógia és a

* Az alapvető determinánsokkal szembeni közömbösség más publikációkra is jellemző. Németh Nóra például így ír „A gyermek és serdülőkorban elkövetett öngyilkosság régebben ritkán előforduló esetek közé tartozott. Az utóbbi évek folyamán azonban egyre gyakrabban találkozunk vele. Pontos statisztikai adatok nem állnak ugyan rendelkezésünkre, de országos, sőt világviszonylatban is a legsúlyosabb gyermekvédelmi problémák egyikének mondható.” Ezután felsorol néhány okot, de arra vonatkozóan, hogy ezek az okok mennyiben meghatározottak az alapvető társadalmi-történelmi feltételek által, még említés sem történik. Pszichológiai Tanulmányok. II. k. 509. o.

⁶ Majláth: *uo.*

⁷ Nyírő Gyula: *Pszichiátria*. Budapest 1961.

** A kérdéstről részletesebben lásd: Szabó András: *A fiatalkorúak és a büntetőjog*. Bp. 1961.

szocialista nevelésemélet ellentéte kibékíthetetlen. Milyen tanulságosak Makarenkó szavai: „Ismerem ennek a típusnak az eredetét, — írja a fiatalokú bűnözőkről — és tudom, hogy nehéz az átnevelése. Általában csak akkor sikerülhet ez az átnevelés, ha az ilyen emberekkel erős akaratot szegezünk szembe, amely rendszeres nyomást gyakorol rájuk, hozzászoktatja őket a társadalom ellenállásának a gondolatához. A meggyőzéssel való manipulációk károsak, mivel teret adnak a cinikus logika gyakorlásának. Ami pedig a „szelidséget” és „jószívűséget” illeti, az ellenkezőjét eredményezi annak, amit várunk tőle.”⁸

Ebben az összefüggésben szeretnénk szólni a pedagógiai tanácsadókról is. Mi a mélylélektan szerint az egyéni vagy csoportos terápián alapuló pedagógiai tanácsadás feladata? Liebermann ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Ez a gyakorlat azért alakult ki, mert a magatartási panasszal küszködő gyermek — mint minden más gyermek is — élettani, pszichológiai, gyakorlati — sőt — jogi tekintetben is függő helyzetben élő lény. Ez a függés az ember relatíve hosszú gyermekkorából származik és súlyos érzelmi, értelmi és gyakorlati következményekkel jár, amelyeket tekintetbe kell vennie minden módszernek, amely a gyermekek formálásával foglalkozik, azaz minden pedagógiai és pszichoterápiai módszernek.”⁹

Liebermann tehát abból indul ki, hogy a „függő helyzet” következtében minden gyermek életében, latens vagy virulens formában, adottak bizonyos súlyos vagy kevésbé súlyos érzelmi és értelmi konfliktusok. A pedagógiai tanácsadók munkájában ezért a középpontban „a magatartási panaszt okozó érzelmi konfliktus feltárása és tudatosítása áll.”

Nem kell különösebben bizonyítani, hogy az egész kérdésfeltevés szervesen és logikusan következik a mélylélektan determinációs elméletéből: Liebermann is az egyén biológiai struktúrájában lévő „alaphibák”, a korai gyermekkorban szerzett sérülések okozta zavarok, érzelmi konfliktusok érdeklik elsősorban.*

Milyen úton oldhatók fel e konfliktusok? Akiknél a panaszok latens módon jelentkeznek, ott a mélylélektan a profilaktikus-analitikus módszer alkalmazását javasolja, ahol a negatív tünetek már „felszínre törtek” — honnan máshonnan, mint persze a tudattalanból — ott pedig a terapeutikus—analitikus nevelést alkalmazzák. Liebermann ezzel kapcsolatban a következőket írja: „A pszichoterápia feladata, hogy a konfliktusból a gyermekben annyit és olyan módon tudatosítson, amennyi a konfliktus megoldásához szükséges. Kényes probléma, hogy mit és mennyit — viszont enélkül lehetetlen ered-

* Dr. Bálint Mihály — Liebermann fordításában és Gegesi Kiss előszavával a közelmúltban nagy sietséggel magyarul is kiadott könyvében — írja: „a pszichoanalízis most kezd kifejleszteni egy új elképzelést, amelyet „alaphibának” lehetne nevezni, vagy az *egyén biológiai struktúrájában levő olyan „alaphibának”, amely különböző mértékben terjed ki mind a testére, mind a pszichéjére.* Ezen „alaphibának” az eredetét vissza lehet vezetni az egyénnek a korai kialakító évek (esetleg hónapok) során fellépő szükségletei és az ugyanazon időszak alatt kapott gondozás és ápolás közötti lényeges diszkrepanciára. Ez egy olyan hiányállapotot teremt, amelynek következményei csak részben reverzibilisek. Bár az egyén elérhet jó, sőt nagyon jó kiegyenlítődést, mégis a korai tapasztalatok csökevényei megmaradnak, és hozzájárulnak mindahhoz, amit az alkatának, az egyéniségének vagy jellemalkatának nevezünk, annak pszichológiai és biológiai értelmében.”

⁸ Makarenkó összes művei. 7. k. 410—411. o.

⁹ Liebermann Lucy: A nevelési tanácsadó technikai problémái. Pszichológiai Tanulmányok. I. k. 345. o.

ményt elérni.”¹⁰ A konfliktus tudatosítása tehát egyben a konfliktus feloldásának is a legfontosabb eszköze. Ezzel egyidőben családvédelmi intézkedéseket javasol s nagy jelentőséget tulajdonít annak is, hogy a gyermekkel „hosszabb időn át, beszélgetve, játszva, egyénileg vagy csoportban, vagy váltakozva egyéni és csoportos foglalkoztatás keretében” foglalkozzanak.¹¹ Liebermann külön kiemeli: lényegesnek tartja, hogy a gyermek maga válassza meg vezetőjét, „akihez kapcsolódni akar. Egyenletes indulatátteles helyzet (!) csak így alakulhat ki.”¹²

Miért jelentkeznek erőteljesebben az analitikus módszer negatívumai a mi körülményeink között? Egy pillanatra sem akarjuk lebecsülni az érzelmi konfliktusok lehetőségét. Feltárásuk és gondos elemzésük — természetesen nem a mélylélektan módszerével, — bizonyos esetekben az eredményes nevelőmunka fontos feltétele. Ám az érzelmi konfliktusok „felkutatása” csak *kezdeté* és nem *végcélja* a nevelésnek. Mi nem elégedhetünk meg a „lelki egyensúly” programjával: az aktív nevelés, a céltudatos nevelői beavatkozás hívei vagyunk. A mi pedagógiánk a pozitív követelések pedagógiája.

Nevelési céljainkat nem a gyermek ösztönszerkezetéből, érzelmi állapotának hullámmásból vezetjük le; e célok a *szocialista társadalom szerkezetéből*, igényeiből követelményeiből adódnak.

A nevelőnek természetesen támaszkodnia kell a gyermek egyéniségére: ismernie kell a „gyermeki lélek” törvényszerűségeit. Mindez azonban nem lehet öncél: a pszichológiai ismeretek a *kommunista nevelés* célkitűzéseinek eredményesebb megvalósítását szolgálják.

A kommunista társadalom közösségi tulajdonra épül. Egész morális szemléletének ezért a *közösség* a tengelye. Közösségi embert csak közösségben lehet nevelni. A nevelési tanácsadókra azonban — Makarenko kifejezésével élve — az individuális nevelés hipertrofiája jellemző.

A csoportterápia kifejezés megtévesztő. Lényegét tekintve e módszer semmiben sem rokon a kommunista közösségi nevelés methodikájával: a csoportos foglalkozások logikai tengelye is az individuum.

A pedagógiai tanácsadás — vagy még pontosabban: az organikusan sérült, neuraszténiás gyermekek gondos orvosi és pszichológiai kezelése önmagában hasznos és szükséges. A pedagógiai tanácsadás Liebermann javasolta rendszere azonban átfogóbb igényű; a freudisták e tanácsokat a családi nevelésben fellépő zavarok és rendellenességek „feloldása” szempontjából univerzális módszernek tekintik. Ez az alapállás egyébként logikusan következik az egészség relatív értelmezéséből.

A családi nevelésben fellépő zavarok tartós kiküszöbölése azonban csak a gyermek alapvető tevékenységi körének ismeretében lehetséges. Az iskola és más közösségi fórumok — nevelési szisztémánk nélkülözhetetlen elemei. Az egyéni és csoportos foglalkozások — tapasztalt pszichológusok irányításával — hasznosak és célravezetőek lehetnek, de csak abban az esetben, ha kiegészítői egy átgondolt pedagógiai tervnek, amelynek lényege: *a gyermek egész tevékenységének* — tanulásának, munkájának, szabadidejének, szórakozásának — céltudatos *megszervezése*.

¹⁰ Liebermann Lucy: i. m. 349. o.

¹¹ Liebermann Lucy: uo.

¹² Liebermann Lucy: uo.

Nyilvánvaló, hogy e bonyolult, sokirányú feladat végrehajtását nem lehet a nevelési tanácsadóktól számon kérni. Azonban éppen ezért kell leküzdenünk a mélylélektani szemléletet, amely túlbecsüli, fetisizálja a serdülőkkel való klinikai foglalkozás hatékonyságát. Ellenvetéseink nem általában a nevelési tanácsadás vagy az arra rászoruló gyermekek pszichoterápiái kezelése, hanem az analitikus pedagógia alapelveinek nyílt vagy álcázott alkalmazása, a tanácsadók izolálása, a szocialista nevelés célkitűzéseivel szembeni közömbösség ellen irányulnak.

*

Cikkünk bevezetésében abból indultunk ki, hogy a freudizmus és a dialektikus materializmus ellentéte kibékíthetetlen. Ez az ellentét napjainkban nemcsak hogy nem csökkent, de ha lehet még erősödött. A neofreudizmus egyre erőteljesebben összefonódik a különböző polgári szociológiai irányzatokkal: a kapitalizmus apologetikájának egyik eszköze lett.

H. Wells írja könyvében: „filozófiai vonatkozásban Freud a tudománytalan, szubjektív idealista világnézet és módszer példája; a *tudomány vonatkozásában* példája a spekulatív ösztönpszichológiának, amely az emberi psziché titokzatos jellegéről alkotott mithosz megörökítését célozza; a *tudomány fejlődése* történetének nézőpontjából nézve sokkal inkább átugrotta, mint kitöltötte az ember ismereteiben mutatkozó jelentős űrt, és éppen ebből fakadóan nem játszhat jelentős szerepet — hacsak nem mint akadály — a jövő pszichológiájában és pszichiátriájában.”¹³

H. Wells megállapításaival érdemben egyetérthetünk. Szükséges azonban hozzátennünk: a neofreudizmus — amelyben a freudizmus ezen negatív vonásai árnyaltabban, de éppen ezért veszélyesebben vannak jelen — nemcsak akadály, de jelentős akadály a tudomány fejlődésének.

A freudizmus és a legreakciósabb szociológiai, szociálpszichológiai irányzatok érintkezési pontja: az irracionalizmus és az indeterminizmus. Maguk a polgári szociológia képviselői így vallanak erről: „a freudizmus pozitív értékelését elősegítette a társadalom individualista koncepciójához való hozzákötöttség, amely az utolsó öt évtizedben jellemezte e diszciplinát s amelyet röviden mint voluntarista nominalizmust jellemezhetünk.”¹⁴ Csak pszichés társadalmi jelenségeket ismerünk — vallják a voluntarista nominalisták. A társadalom legbonyolultabb jelenségei is az emberi psziché, a tudattalan szeszélyei által meghatározottak, tehát meghatározatlanok. A pszichés determinizmus és a társadalmi indeterminizmus elve: egyazon éremnek két oldala.

A polgári szociológia képviselői — akárcsak maga Freud — világosan látják, hogy a dialektikus materializmus és a mélylélektan kérlelhetetlen ellenfelek. Tudják, hogy a tudat materialista és idealista, a társadalmi jelenségek voluntarista és történelmi materialista, az „objektív” és „szubjektív” dialektikus és metafizikus értelmezése kibékíthetetlen ellentétet alkotnak, mint ahogy kibékíthetetlen a racionalizmus és irracionalizmus, a determinizmus és indeterminizmus ellentéte is.

Felvetődik a kérdés: ha Hinkle, Weatherly, Groves, Burgess oly egyértelműek ezen ellentét megítélésében, miért kergetnek a mélylélektan egyes hazai művelői illúziókat a freudizmus forradalmi küldetését illetően. Vagy

¹³ H. Wells: Pavlov és Freud. Moszkva 1959 (oroszul). 603—604. o.

¹⁴ A 3-as idézet 653. o. Modern sociological theory in continuity and change. H. Becker and A. Boskoff. New York. 1957. 664. o.

nincsenek is illúziók s az általuk leírt gondolatok csak a „tudattalan” szféráik által meghatározottak? Ha így lenne, gondolom közös kötelességünk „a konfliktus feltárása és tudatosítása”. Az elvek nem békülnek. Az ellentéteket nevükön kell neveznünk. A tudományos lélektan — amelynek szerepe és jelentősége egyre növekszik — csak a materializmus, a determinizmus talaján állva töltheti be eredményesen fontos hivatását.

ФРЕЙДИЗМ И ОПРЕДЕЛЕННОСТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ

Тибор Хусар

В течение прошлых лет в нашей родине в некоторых областях психологии наблюдалось — в замаскированном или менее замаскированном виде — возрождение взглядов глубинной психологии. Особенно сильно проявилось это в связи с анализом так называемых форм антиобщественного поведения.

Коротко охарактеризовав взгляды «классиков» глубинной психологии, прежде всего Фрейда и Адлера, об образовании форм антиобщественного поведения и вообще о детерминированности человеческого поведения, автор характеризует точку зрения фрейдизма, цитируя статьи венгерских публикаций, в которых отражаются эти взгляды своеобразным способом, часто даже под видом марксизма.

Автор подробно анализирует категории бессознательного и инстинктов и изучает соотношение сознания и бессознательного. Характеризуя ограниченность глубинно-психологических взглядов, он останавливается на подробном разборе конструктивной, творчески-направляющей роли сознания и значения интеллектуальных и моральных процессов торможения.

Психические явления — в том числе и инстинктивные процессы и сферы бессознательного — определяются отношением человека как субъекта к объективному миру, к действительности. Автор приходит к выводу, что глубинная психология не способна постигнуть сложность диалектики объективного и субъективного. Глубинная психология отрывает психическое от существования, вследствие чего в истолковании процессов сознания неизбежно преобладают субъективные и иррациональные элементы. Таким образом в системе глубинной психологии биологический детерминизм в силу необходимости становится индетерминизмом.

Непосредственно из толкования процесса детерминации следует, что глубинная психология объясняет антиобщественное поведение нарушением стихийной жизни. В связи с этим автор обстоятельно анализирует фрейдовские категории «принципа радости» и «принципа действительности». Он останавливается на подробном разборе теории фрустрации, противоречивого истолкования воспитания, и действительной роли семейного окружения. Отдельная глава посвящена неофрейдовской теории о причинах и лечении преступности молодежи.

В заключение автор подчеркивает: диалектический материализм и фрейдизм являются непримиримыми противниками. Фрейдизм все сильнее переплетается с разными буржуазными направлениями социологии и стала одним из средств апологетики капитализма. Точкой соприкосновения фрейдизма и самых реакционных направлений социологии и социальной психологии является иррационализм и индетерминизм. Вот почему необходимо критически разобрать и разоблачать взгляды глубинной психологии в связи с детерминизмом человеческого поведения.

FREUDISM AND DETERMINISM IN HUMAN BEHAVIOUR

by Tibor Huszár

In course of the past years there has been a reappearance, — either in camouflaged or uncamouflaged form — of uncertain fields of psychology, of depth psychology. This appearance is especially conspicuous in connection with the analysis of the reasons, so called „a-social” attitudes. The author, after having given a description of the views of the classics of depth psychology, especially the views of Freud and Adler on the creation of a-social forms of attitude and determinism in human attitude in general, turns to characterize the

freudist standpoint, and quotes those articles written in Hungary and abroad, in which — in a peculiar way — Marxist views are also reflected.

The article gives a detailed analysis of the categories of the unconscious and the instincts, it deals with the relation between the conscience and the unconscious. Analysing the limits of the depth psychology, it very thoroughly deals with the constructive, creative-directive role of conscience and with the significance of the intellectual and moral inhibition processes.

Psychic phenomena — that is the instinct-processes, and the unconscious spheres as well — are determined by the relation of man as a subject with the objective world. The author points out that depth psychology is unable to grasp the complicated dialectics of the subjective and objective. Depth psychology separates the psychic from existence: thus with the interpretation of the phenomena of conscience, it is inevitable that subjective and irrational elements come into the foreground. Biological determinism thus necessarily becomes indeterminism in the system of depth psychology.

From the interpretation of the „determinism” process, it directly follows that depth psychology interprets a-social attitudes through disturbances of the instinct life. In relation to this the author gives a deep and thorough analysis of the Freudian category of the „pleasure-principle” and the „reality-principle”. He deals in a great detail with the theory of frustration, with the contradictory interpretation of education, with the real role of family environment. The author devotes a special chapter to neo-freudian theories on the reasons for juvenile delinquency and its therapy.

In the concluding part the author points out: dialectical materialism and freudism are irreconcilably opposed. Freudism is becoming more and more interwoven with the different bourgeois sociological trends: it has become one of the tools of the apologists for capitalism. The meeting point of freudism and the most reactionary sociological and social-psychological trends is irrationalism and indeterminism. Therefore a critical analysis and exposure of the depth psychology conception concerning the determinism in the human attitude is necessary.